



Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta

Katedra pedagogiky a psychologie

Bakalářská práce

Rozdíly v trávení volného času mládeže po druhé světové válce a dnes

Vypracovala: Morová Nikola

Vedoucí práce: doc. PhDr. Miroslav Somr, DrSc.

České Budějovice, 2016

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury. Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Blatné, 31. 1. 2016

Morová Nikola

PODĚKOVÁNÍ

Ráda bych poděkovala vedoucímu bakalářské práce panu doc. PhDr. Miroslavu Somrovi, DrSc. za obrovskou pomoc při psaní bakalářské práce, za jeho rady a ochotu a čas, který mé práci věnoval.

Abstrakt

V teoretické části bakalářské práce se zaměřím na teoretické základy a pojmy z oblasti volného času, vědami, které se volným časem zabývají, a také osobnostmi, které se volným časem zabývají. Dále se teoretická část bude věnovat vývoji volného času po druhé světové válce, přesněji lety 1945 – 1967. Budou zmíněny vývoje zájmových činností, jak společenských, tak i individuálních. Praktickou část zaměřím na rozdíly v trávení volného času po druhé světové válce a dnes. Jako výzkumnou metodu svého šetření jsem zvolila dotazník. V praktické části budou vyhodnoceny výsledky, které budou vypovídat o tom, jaké jsou rozdíly v trávení volného času.

Klíčová slova: volný čas, pedagogika volného času, vývoj volného času, zájmová činnost

Abstract

The theoretical part of my bachelor thesis is focused on theoretical principle and concepts of free time, the sciences, which deal with free time, and also people who deal with free time. Furthermore, the theoretical part will be paid to the development of free time after World War II, more years 1945-1967. They discussed the development of special interest activities, both social and individual. The practical part will focus on the differences in spending free time after World War II and today. I chose questionnaire as a research method my survey. In the practical part will evaluate the results which will testify about what are the differences in spending free time.

Key words: free time, pedagogy of free time, development of free time, interest activities

Obsah

Abstrakt	4
Abstract	5
Úvod	8
1. Pojem volný čas	9
1.1. Volný čas a výchova	10
1.1.1. Výchova k disciplíně	12
1.1.2. Teorie sociálního učení	12
1.2. Volný čas a životní styl	12
1.3. Vědy zabývající se vhodným trávením volného času	14
1.3.1. Pedagogika volného času	14
1.3.2. Sociální pedagogika	17
1.4. Osobnost pedagoga volného času	20
2. Volný čas po druhé světové válce	23
2.1. Ovládání volného času: politické struktury, normy a společenské organizace	23
3. Volný čas v letech 1945 – 1956	25
3.1. Formy trávení volného času	26
4. Volný čas v letech 1957 – 1967	28
4.1. Formy trávení volného času	29
4.1.1. Kulturní trávení volného času	29
4.1.2. Kulturní zařízení klubového typu	30
4.1.3. Klubová zařízení ROH	31
4.1.4. Družstevní kluby	32
4.1.5. Další možnosti a formy kulturního vyžití	32
4.1.6. Mimoškolní vzdělávání a edukace	33
4.1.7. Zájmová činnost	33
4.1.8. Děti, mládež a volný čas	34
5. Dobové formy trávení volného času	35
5.1. Společenský život	35
5.1.1. Rekreace	35
5.1.2. Kempování, tramping	36
5.1.3. Cesty do zahraničí	36
5.1.4. Pionýrské tábory ROH	37
5.2. Individuální zájmy	38

5.2.1.	Televize	38
5.2.2.	Sběratelství	38
5.2.3.	Kutilství	39
5.2.4.	Modelářství	39
6.	Cíle a hypotézy výzkumu	42
7.	Dotazníkové šetření	42
8.1	Mládež trávící volný čas po druhé světové válce	44
8.2	Mládež trávící volný čas dnes	48
	Závěr	52
	Citovaná literatura	53
	Seznam tabulek a grafů	54

Úvod

Pro svou bakalářskou práci jsem zvolila téma „Rozdíly v trávení volného času mládeže po druhé světové válce a dnes“, protože ve své rodině mám spoustu dospívajících a všichni jsou velmi často v kontaktu s různými elektronickými přístroji, připojeni na sociálních sítích a většina z nich už moc nezná chození ven s kamarády či jiné aktivity venku, proto jsem se rozhodla zjistit, zda takto tráví volný čas většina dnešní mládeže a pro zajímavost jsem se rozhodla zjistit, jak volný čas trávila mládež po druhé světové válce, nejen z teoretických zdrojů, ale i z praxe. Prostřednictvím své bakalářské práce bych se ráda rozdíly v trávení volného času dozvěděla.

Myslím si, že v dnešní době mají dospívající příliš volného času, který ani nedokážou využít. Pokud využívají svůj volný čas, tak aktivitami, které nejsou pro vývoj člověka příliš vhodné. Zaměřím se tedy i na rozdíly v rozsahu volného času, tedy na otázku, kolik volného času vlastně dnešní děti mají, a také na to, zda je a byl volný čas ovlivňován rodiči nebo povinnostmi.

V teoretické části se zaměřím na pojem volného času, výchovy a životního stylu, dále na vědy, které se zabývají volným časem a také osobností pedagoga volného času. V následujících kapitolách bude zmíněn vývoj volného času a zájmových činností a to v období od druhé světové války, tedy roku 1945, až do roku 1967.

V praktické části se budu věnovat rozdílům v trávení volného času. Výzkumné šetření bude provedeno pomocí dotazníků, které budou tvořeny otázkami, které budou přímo zjišťovat rozdíly v trávení volného času po druhé světové válce a dnes. U mládeže, která trávila volný čas po druhé světové válce, se budu snažit potvrdit teoretické poznatky uvedené v teoretické části bakalářské práce, a u mládeže dnešní se budu snažit zjistit, jak tráví volný čas dnes a tím buď potvrdím, nebo vyvrátím uvedené hypotézy. Výsledky každé otázky dotazníku budou zpracovány pomocí výšečového grafu, který bude uveden v praktické části této bakalářské práce.

Teoretická část

1. Pojem volný čas

Volný čas je částí lidského života mimo čas pracovní (návštěva školy, pracovní proces) a tzv. čas vázaný, který zahrnuje biofyzilogické potřeby člověka (spánek, jídlo, osobní hygiena), chod rodiny, provoz domácnosti, péči o děti, dojíždění do zaměstnání a další nutné mimopracovní povinnosti. Volný čas je dobou, kterou má po splnění těchto potřeb a povinností člověk k dispozici pro činnost sebeurčující a sebevytvářející. Funkce a možnosti volného času vymezuje H. W. Opaschowski:

- Rekrece (zotavení, uvolnění)
- Kompenzace (odstranění zklamání a frustrací)
- Výchova a další vzdělávání (sociální učení)
- Kontemplace (hledání smyslu života)
- Komunikace (sociální kontakty a partnerství)
- Participace (angažování se na vývoji společnosti)
- Integrace (stabilizace života rodiny)
- Enkultura (kulturní rozvoj sebe samého, kreativita v umění či sportu)

Někdy se také uplatňuje pojem čas polovolný, kam se řadí hraniční činnosti na pomezí času povinného a vázaného. Jedná se o aktivity, které přinášejí radost a současně i praktický užitek (ruční práce, kutilství, zahrádkaření). (Hofbauer, Hájek, & Pávková, 2011)

Vážným problémem současné společnosti je, co s narůstajícím volným časem. Objevuje se problém nudy. Zkracuje se pracovní doba, rozšiřuje se rozsah nabízejících se služeb, které jedinec dříve musel sám vykonávat. Nyní se objevuje problém, jak získaný volný čas naplnit. Nuda může být i výrazem neuspokojení v zaměstnání či v partnerském vztahu. Nuda je překonávána různými aktivizujícími podněty, například různými zájmovými činnostmi, ale také společensky nežádoucím způsobem, např. konzumace alkoholu či drog nebo pasivní sledování televize. Nebezpečným důsledkem nedostatečně kompenzované nudy je násilí, destruktivita. Nenaplněný volný čas má přirozenou tendenci k destruktivitě. Její mírnou formou je sledování katastrofických zpráv o tragédiích nebo násilných činech v tisku a televizi. Jedinci se nudí, protože nemají dostatek podnětů. Nuda je také označována jako chronická deprese nebo depresivní nuda. (Hofbauer, Hájek, & Pávková, 2011)

Systém aktivit a institucí volného času chápeme jako součást sociální struktury, uspořádání relativně stálých prvků společenského systému. Systém volnočasových aktivit a institucí je rovněž součástí politického uspořádání společnosti a mechanismu řízení celospolečenských procesů, které podstatně přispívají k jeho rozvoji. V těchto procesech se rovněž uplatňují specifické normy, politické tradice, postoje a orientace. Působení státu na děti a mládež je zejména v rovině podpory a ochrany. Podporou jsou zejména opatření státu při řešení problémů ohrožujících mladou generaci či bránících jejímu rozvoji. Ochrana spočívá v zeslabování negativních vlivů a důsledků působení na děti a mládež. Ochrana nastupuje tam, kde jedinec není schopen vlastními silami čelit negativním vlivům prostředí i společenských jevů. Nástroji státu v ochraně a podpoře mladé generace jsou především právní

normy, ekonomické nástroje, aplikace výzkumné činnosti, účelný informační systém komplexní personální politiky. (Hofbauer, Hájek, & Pávková, 2011)

Účastníkem a realizátorem volnočasového působení je člověk. Ten v přírodě a společnosti žije, pracuje a tráví volný čas. Obě tato prostředí spoluvytváří a sám je jimi formován. Zvláště významné je toto působení směřující k dětem a mladým lidem. Děti a mladí lidé realizují volnočasové aktivity sami nebo se zúčastňují těch, které v jejich zájmu a za jejich spoluúčasti připravují dospělí. Na základě četnosti, různorodosti obsahu a realizačních způsobů i růstu účinnosti volnočasových aktivit se jedinec stává nejen divákem a posluchačem, nýbrž také aktivním účastníkem, organizátorem a spoluvůrcem. O alternativách aktivit a své účasti na nich se učí sám rozhodovat a takto spoluvytváří prostředí svého současného života i cesty jeho dalšího vývoje. Dospělí se na životě a výchově mladých ve volném čase přímo podílejí jako vedoucí, vychovatelé, animátoři či organizátoři, a stávají se tak spoluúčastníky a spoluvůrci výchovného zhodnocování volného času. Dospělí mají v mnoha ohledech rozhodující vliv na oživení celého systému volného času. Na jejich připravenosti a působení závisí, zda se pro dobrovolnou účast podaří získat zájemce a dále je motivovat k činnosti individuální nebo společné, zájmové či veřejně prospěšné, jednorázové nebo dlouhodobé. Na cíle, obsah i podmínky tohoto procesu má vliv složení a praktické konání účastníků, různé způsoby jejich zainteresovanosti a účasti a připravenost účastníků. Účastníci volnočasových aktivit jsou ve svém složení značně diferencováni a to podle různých hledisek: pohlaví, věku, sociální příslušnosti, kulturní orientace, obsahu, zaměření zájmu, dosahovaných výsledků od běžných po špičkové, zaměření na vlastní rozvoj či role, kterou tato činnost v životě dítěte a mladého člověka zaujímá. Rodiče zapisují do pravidelných zájmových aktivit již děti předškolního věku. Faktorem, který tyto dřívější volnočasové aktivity iniciuje a jejich rozvoj podněcuje, se stává nejbližší sociální zázemí účastníků: rodina, místo bydliště, vrstevnické skupiny. Vzhledem k dobrovolnosti volnočasových aktivit má pro reálnou účast dětí a mládeže mimořádný význam jejich motivace a zainteresovanost. Motivují se obsahem aktivity, zajímavými a přitažlivými způsoby její realizace, úsilím o vyšší, náročnější, někdy i měřitelné výsledky nebo vytvářením trvalejších kontaktů a osobních vztahů, které vznikají ve společné zábavné, poznávací nebo veřejně prospěšné činnosti. (Hofbauer, Hájek, & Pávková, 2011)

1.1. Volný čas a výchova

Volný čas souvisí s našimi zvyklostmi a s tím, v čem jsme byli vychováni. Činnosti, které děláme ve svém volném čase, souvisí s naší výchovou. Kdo na nás má v tomto ohledu největší vliv? Je to právě naše rodina, která nám dala veškeré základy a prvotní návyky, které nás poté provázejí celý život. Pro jedince by měla být rodina jako primární skupina především emocionálním zázemím, pilířem bezpečí a jistoty, místem elementárních zkušeností a základnou pro vstup do společnosti. Rodina má následující funkce:

- Biologická a reprodukční funkce: Tato funkce zajišťuje plození dětí, ovšem problémem dnešní doby je nízký počet dětí v rodinách, který v posledních letech klesá.
- Emocionální funkce: Emocionální funkce v posledních letech nabývá na důležitosti. O emocionální funkci se rodina opírá čím dál více, je také spjata s tvorbou domova.
- Ekonomická funkce: Po staletí patřila k nejdůležitějším funkcím. Založení rodiny záleželo na tom, zda si to manželé mohli dovolit, zda měli dostatečné ekonomické zázemí.
- Socializační a výchovná funkce: Velmi důležitou funkcí rodiny je socializační, výchovná a vzdělávací funkce. Novým radikálně působícím faktorem je růst vlivu vrstevníků zvláště

v období pubescence a dospívání, který je konfrontován s rodičovskou autoritou. K nejvýznamnějším změnám však patří převzetí vzdělávací funkce školou a stále více dalšími předškolními a mimoškolními zařízeními a médii. Také jejich prostřednictvím se do výchovy promítají změny postojů k rodině a k výchově. Mezi kulturami i ve vývoji kultur se však mohou lišit názory a praktiky v tom, co mohou rodiče od dětí požadovat, k jakým hodnotám a jak děti vést. Problém je o to složitější, že dnes souběžně působí protikladné hodnotové systémy, což dále znejišťuje rodiče v cílech a metodách jejich výchovného působení. Dítě je vychováváno již od narození, je vychováváno k disciplíně. (Havlík & Koťa, 2011)

V následující tabulce se můžete seznámit s jednotlivými etapami života:

Věk	Etapa	Sociální charakteristika etapy	Profesní dráha	Rodinný cyklus
0-2	Rané dětství	Odlišování sebe a okolí, neverbální komunikace, počátky výběrového chování		
2-5	Předškolní věk	Počátky verbální komunikace, identifikace sociálních vztahů, osvojování návyků, adaptace na vrstevníky	hra	Internalizace rodinných rolí
6-12	Školní věk	Formování vrstevnických vztahů, tvorba zájmů a postojů, vznik zodpovědnosti	Učení, fantazijní volba povolání	Ideální volba partnera, počátek přípravy na manželství
12-15	Puberta	Formování vztahu mezi pohlavími, počátek emancipace od rodiny, vyhocení konfliktu zájmů	Pokusná volba povolání, oddálení rozhodnutí	Seznamování
16-20	Dospívání	Nabývání zákonných práv a povinností, selekce a koordinace zájmů, počátek nezávislosti	Reálná volba povolání	Sbližování, láska, intimní vztahy, sexuální poměr
21-25	Raná dospělost	Osvojování si rolí dospělého, počátek ekonomické a sociální samostatnosti, formování životních plánů	První zaměstnání	Přizpůsobování partnerovi, plánování, založení rodiny
26-40	Střední dospělost	Slaďování sociálních rolí, společenská angažovanost, redukce životních plánů, orientace na prožitky	Druhá volba povolání, kariéra, vzdělávání	Rodina s dítětem předškolním, školním a dospívajícím
41-55	Pozdní dospělost	Tzv. krize středního věku, následující sociální konsolidace, nové formování životních perspektiv	Stabilizace, pracovní potíže	Rodina s mladým dospělým, vznik role prarodiče
55-65	Důchodový věk	Vrchol sociálního postavení, změny zájmů, proměny fyzických funkcí	Práce před důchodem, přechod do důchodu	Období „prázdného hnízda“
66-74	Stáří	Změny sociálních a psychických funkcí, oslabování životní aktivity	„profesní prázdnota“	Rodina důchodců
75-89	Stařecký věk	Oslabená pohyblivost, závislost a růst nesoběstačnosti		Osamělost
90-	Dlouhověkost			

Tabulka č. 1 (Havlík & Koťa, 2011)

Pro formování osobnosti je velmi důležité období mládí. Mládí je fází života, ve kterém dochází k významným biologickým, psychickým a sociálním změnám. Je většinou svých specifik historicky vzniklým sociálním fenoménem. Mezi dětstvím a dospělostí se až v průběhu modernizace „vkĺínilo“ relativně dlouhé období, v němž již jedinec není dítětem, není však ještě přijat do profesních, rodinných a občanských rolí světa dospělých. Biologická a do jisté i tenze psychická „zralost“ se dostává do rozporu se „sociální nezralostí“. Sociální specifiky mládí se nejvíce vyjeví, jestliže se na mladé budeme dívat jako na příslušníky sociodemografické skupiny mládeže s jejími kulturními „generačními“ odlišnostmi. V tomto období si člověk vytváří své vlastní postoje a názory. Ve výchově není důležité pouze období předškolního a školního věku, ale i právě období dospívání, kdy je pro člověka důležité porozumění, svoboda, ale zároveň i dohled rodičů, protože právě toto období, kdy si člověk vytváří vlastní identitu, je důležité do jisté části ovlivnit, aby se dítě nechytilo špatné vrstevnické skupiny a trávalo volný čas vhodným způsobem. (Havlík & Koča, 2011)

1.1.1. Výchova k disciplíně

Klidná výchova k disciplíně je obor, který se zajímá výchovou dítěte pomocí klidného výchovného přístupu. Rodiče se snaží k dítěti přistupovat klidně, zbytečně ho nekárat, ale spíše se ho snaží pochopit a co nejvíce mu pomoci. Jaký je tedy skutečný cíl výchovy k disciplíně? Slovo „disciplína“ pochází z latinského *disciplina*, které už se od 11. století používalo ve významu „vyučování“, „učení“ a „ponaučení“. Od samého počátku užívání v angličtině tedy „disciplína“ znamenala „učení“. Většina lidí si disciplínu spojuje s trestáním či vyvozováním důsledků. Cílem výchovy k disciplíně je, aby se dítě během výchovy něco naučilo. Děti se potřebují naučit ovládat pohnutky, zvládat intenzivní pocity zlosti a zvažovat dopad svého chování na druhé. Klidná výchova k disciplíně by měla dětem pomoci stát se dobrými lidmi, zlepšit si schopnost ovládat se, respektovat druhé, prohlubovat vztahy a žít životem na vysoké morální a etické úrovni. (Siegel & Payneová-Brysonová, 2015)

1.1.2. Teorie sociálního učení

Vývojoví psychologové upozornili na to, že se u dětí velmi brzy po narození projevuje silná tendence napodobovat chování dospělých, přičemž toto napodobování, které bývá někdy označováno jako „kopírování“, probíhá bez jakékoliv vnější odměny. Děti napodobují své vzory neboli modely. Teoretici sociálního učení byli vesměs ovlivněni behaviorismem, takže při modifikaci chování připisovali velký význam zpevňování. Také teorie observačního učení je v podstatě behavioristická, ale bere v úvahu kognitivní a sociální faktory. Podle této teorie se lidé učí především na základě zástupného zpevňování, tedy prostřednictvím pozorování chování druhých lidí a jeho důsledků. Observačním učením si osvojujeme řadu kulturních vzorců chování, k nimž patří způsob stravování, styl oblékání, trávení volného času, výchovné a vyučovací metody. Lidé mají tendenci napodobovat především chování atraktivních, sympatických a úspěšných jedinců. Teorie sociálního učení upozornily na význam napodobování modelu, čímž objasnily skutečnost, že výsledky učení jsou v mnoha případech v rozporu se záměry vychovatele. Stará výchovná zkušenost říká, že se děti mnohem více řídí tím, co děláme, než tím, co říkáme. Vzor chování, který dítěti nabízíme, má na něj větší vliv než naše moudrá ponaučení. (Plháková, 2013)

1.2. Volný čas a životní styl

Životní styl je systém významných činností a vztahů, životních projevů a zvyklostí typických, charakteristických pro určitý živý subjekt nebo i objekt. Jedná se o souhrn relativně ustálených každodenních praktik, způsobů realizace činností a způsobů chování. Životní styl je výrazně ovlivněn hromadnými sdělovacími prostředky. Životní styl je spolu s příjmem významným atributem sociálního

statusu a lze jej vztahovat jak k individu, tak i k sociálním skupinám. Domácnosti či rodiny objektivně nejčastěji uskutečňují společně ty aktivity, které zároveň bývají subjektivními zálibami jedinců, tyto celky tedy společně sdílí způsoby trávení volného času. Lze jej charakterizovat jako systém významných činností a vztahů, životních projevů a zvyklostí typických, charakteristických pro určitý subjekt. Životním stylem individua lze potom rozumět konzistentní životní způsob jednotlivce, jehož jednotlivé části si vzájemně odpovídají, jsou ve vzájemném souladu, vycházejí z jednotlivého základu, mají společné jádro, resp. určitou jednotící linii, tj. jednotný „styl“, který se jako linie prolíná všemi podstatnými činnostmi, vztahy, zvyklostmi apod. nositele daného životního stylu. Významní teoretici moderny se shodují v tvrzení, že se životní styl společnosti postmoderní stále více mění a nabývá na dynamičnosti. Lidé přebírají věci, módu nebo způsoby trávení volného času již vypracované specializovanými organizacemi, a v tomto přebírání jsou ovlivněni konzumentem. Výběr však činí z vlastní vůle a svobodně kombinují různé prvky programu, který jim výše zmíněné organizace předkládají. Konzumují i v oblasti zdraví, životního stylu, různých rad, ale i v mnoha dalších oblastech a tento konzum probíhá systémem samoobsluhy. Konzumní éra, která prostupuje celou postmoderní společností, zrušila hodnotu i existenci zvyků a tradic, což vedlo ke vzniku celostátní (ale i mezinárodní) kultury, která je založena na podněcování potřeb a informací. Tato skutečnost způsobila, že se člověk otevřel novinkám a je schopen bez odporu měnit svůj styl života. Onu všudypřítomnou masovou spotřebu lze považovat za důležitý ukazatel toho, že lidé postmoderní společnosti nemají nic proti myšlence společenské změny a ani proti osobní transformaci v tak důležité oblasti jako je životní styl. Životní styl je důležitý faktor ovlivňující zdraví člověka. V současnosti se pod vlivem negativních dopadů moderní společnosti na životní prostředí dostává do popředí snaha žít zdravě, což zahrnuje základní faktory jako životní rytmus, pohybový režim, duševní aktivita, zvládnání náročných životních situací, životospráva a racionální výživa a také péči o tělesné, psychické a duchovní kultury osobnosti. Do zdravého životního stylu patří též život, chůze či turistika naboso. Životní styl hraje důležitou roli, neboť zastává aktivní roli činitele, který spoluvytváří sociální status, protože se zřetelně váže ke sféře nejsvobodnějšího rozhodnutí – volného času. Činnost člověka ve volném čase je možné vymezit jako články řetězce příčin a důsledků, které jsou výrazem subjektivní stránky jedince, jeho potřeb a zájmů. Dále je volný čas ve svém rozsahu a obsahu systémově provázán s daným typem společnosti, kterému odpovídají určité hodnoty, instituce, vzorce chování a sociální mechanismy spojené s naplňováním volného času. Jestliže společnost zabezpečí kvalitní trávení volného času dětí a mládeže, urychlí tím rozvoj obecných specifických schopností mladé generace a potlačí rozvoj negativních sociálních rysů. Jednoduše je volný čas komplexem činností, k jejichž vykonávání se člověk rozhodl sám ze své vlastní vůle a vykonává je zpravidla pro ně samé. Tento čas není vymezen konkrétně ani obsahově, ani časově – je to ten časový prostor, který člověku zbývá. Dimenze životního stylu jsou spjaty se vzděláním jedince popř. s vertikálními charakteristikami profesního postavení, dále má výraznou vazbu na úroveň vzdělání a na životní styl rodiny původu, dále na ni působí z mimostatusových charakteristik typ velikosti místa bydliště, nepříliš výrazný je vliv věku (lze redukovat pouze na frekvenci aktivit volného času) a minimální až nulový význam má diferenciacce podle pohlaví. (Životní styl, 2015)

S výchovou ve volném čase bezprostředně souvisí záměrné a cílevědomé utváření životního stylu. Využívání volného času je jeho součástí. Pojem životní styl bývá vymezován rozmanitými způsoby. Je to typický způsob uspořádání činností, jednání lidí, vztahů, vědomí hodnot, norem a věcného prostředí ve společnosti, které je integrací životních způsobů jedince. Na převládajícím životním stylu závisí prestiž vzdělání, postoj veřejnosti ke škole aj. Životní způsob zahrnuje charakter jedincem

vykonávaných činností, používaných postupů a množství času, který je činností věnován. Je určen materiálními podmínkami, osobností člověka, charakterem práce a ve společnosti převažujícím životním stylem. Životní způsob rodiny silně ovlivňuje postoj žáků ke škole a vzdělávání a tím i průběh a výsledky edukačního procesu. Životní styl je souhrn životních forem, které jedinec aktivně prosazuje. Zahrnuje zejména:

- Uspořádání materiálních a sociálních podmínek, jejich aktivní ovlivňování a využívání
- Hodnotovou orientaci člověka
- Jednání člověka

Využívání volného času je jedním ze znaků životního stylu. Z hlediska výchovy ve volném čase lze vymezit dílčí výchovné cíle:

- Naučit vychovávaného jedince dobře využívat materiálních podmínek pro trávení volného času.
- Ovlivňovat volbu jednotlivců a sociálních skupin, v nichž jedinec tráví volný čas, strukturu a dynamiku skupin.
- vést vychovávané k reálnému hodnocení volného času, hodnota volného času nemá být podceňována ani přeceňována.
- Podporovat aktivní využívání volného času, aktivní zájmy. (Hofbauer, Hájek, & Pávková, 2011)

1.3. Vědy zabývající se vhodným trávením volného času

Kapitola podává výklad základních pojmů, které se v oboru výchovy ve volném čase používají. Pojednává o obsahu, funkcích a cílech dvou základních věd, které se zabývají ovlivňováním volného času. Dvěma základními vědami zabývající se trávením volného času jsou pedagogika volného času a sociální pedagogika. (Hofbauer, Hájek, & Pávková, 2011)

1.3.1. Pedagogika volného času

Pedagogika volného času je jedním z oborů pedagogiky. Je to tedy společenskovědní obor, věda o výchově ve volném čase, teorie výchovy ve volném čase. Při práci s dětmi a mládeží školního věku se z hlediska školského systému někdy používá také označení výchova mimo vyučování. Pedagogika sama je poměrně mladý vědní obor, pedagogika volného času je velmi mladá věda, která nabývá významu přibližně od druhé poloviny 20. století. Její pojmový aparát je dosud poněkud neustálený, výklad pojmů často nejednotný. To je ostatně problém celé pedagogiky. Nejlépe je to vidět na rozmanité šíři pojetí základního pedagogického pojmu – výchova. Termín výchova bývá nejčastěji chápán jako záměrné, cílevědomé, dlouhodobé působení vychovávajícího na vychovávaného v pozitivním smyslu. Podobně lze odvodit i pojem výchova ve volném čase. I zde jsou hlavními znaky záměrnost a cílevědomost. Jako specifická oblast výchovy má však své specifické cíle a probíhá ve specifických podmínkách. V rámci pedagogiky volného času se pracuje s termínem volný čas, který se velmi liší u dětí a mládeže a u dospělých. Liší se:

- Rozsahem
- Obsahem
- Mírou samostatnosti a závislosti
- Nezbytností pedagogického ovlivňování

Děti mají většinou více volného času než dospělí. Mezi dětmi jsou však jedinci, kteří mají nadbytek volného času a neumějí jej vhodně využít. (Hofbauer, Hájek, & Pávková, 2011)

Souvislost mezi pojmy výchova a volný čas se dá vyjádřit trojím způsobem. Výchova pro volný čas (k volnému času), výchova ve volném čase a výchova volným časem. Výchova pro volný čas zdůrazňuje cílové zaměření této oblasti výchovy. Podstatou je utváření, rozvíjení a kultivování schopností, dovedností, motivace a kompetencí pro hodnotné využívání volného času. Termín výchova ve volném čase bere v úvahu specifické podmínky výchovy. Je součástí výchovného působení v té části lidského života, o které může člověk relativně svobodně rozhodovat. Pojem výchova volným časem označuje aktivity ve volném čase, příslušné instituce, použité metody a formy jako prostředek výchovy. Naznačuje obsahové a institucionální působení individuální, prostřednictvím zařízení, sdružení, médií apod. Tyto tři druhy vyjádření vztahu mezi výchovným procesem a volným časem se tedy liší podle toho, zda zdůrazňujeme výchovné cíle, podmínky výchovy nebo prostředky výchovy. Využívání volného času je cílem, podmínkou i prostředkem současně. Kromě termínu výchova ve volném čase se v současnosti často používá pojem výchova mimo vyučování. Mnozí odborníci mají proti jeho využívání námitky, zejména kvůli negativnímu vymezení v oblasti výchovného působení. Vystihuje však dost dobře vše, co souvisí s výchovou dětí v období docházky do základní a střední školy po skončeném vyučování. Pojmy výchova ve volném čase a výchova mimo vyučování jsou si blízké, v literatuře bývají používány i jako synonyma. Nejsou však totožné. Pojem výchova mimo vyučování je vzhledem k obsahu činností širší než termín výchova ve volném čase. Kromě aktivit ve volném čase (odpočinek, rekreace, zábava, zájmové činnosti, atd.) zahrnuje i oblast dětských povinností. Výchova mimo vyučování v nejčastějším chápání je vymezována čtyřmi znaky:

- Probíhá mimo povinné vyučování
- Probíhá převážně ve volném čase
- Probíhá mimo bezprostřední vliv rodiny
- Je institucionálně zajištěna

Výchovné působení v době mimo vyučování se zaměřuje na žáky základních a středních škol. Volný čas je však záležitostí jedinců různého věku i předškolních dětí či dospělých osob. Zde se označení žák nedá použít. Problém je i s označením jedinců vychovávaných v ústavních zařízeních. Starší termín chovanec má v současnosti nepříjemný zvuk. Proto se v běžné praxi i odborné literatuře objevují rozmanitá označení vychovávaných osob (žáci, děti, mládež, mladí lidé, mladá generace, svěřenci, klienti). V zařízeních výchovy mimo vyučování je používán pojem účastník. (Hofbauer, Hájek, & Pávková, 2011)

Základním znakem výchovy je její cílevědomost. Pedagog si v každé fázi výchovného působení stanová přiměřené cíle. Výchova ve volném čase má své specifické obecné i dílčí výchovné cíle. Obecným cílem výchovy ve volném čase, mimo vyučování je naučit jedince hospodařit s volným časem, rozumně ho využívat, reálně oceňovat volný čas jako významnou hodnotu. Z těchto obecně formulovaných cílů lze odvodit řadu cílů dílčích, např.: naučit vychovávané odpočívat a rekreovat se, rozvíjet jejich zájmy a specifické schopnosti, uspokojovat a kultivovat jejich potřeby, naučit je vhodně si uspořádat režim dne, vést je ke zdravému životnímu stylu, podporovat myšlenku celoživotního vzdělávání. (Hofbauer, Hájek, & Pávková, 2011)

Podmínky výchovy ve volném čase, v době mimo vyučování mají své zvláštnosti. Z hlediska vnitřních podmínek je důležité, že ve volném čase mají pedagogové dostatek příležitostí pro respektování

a rozvíjení individuálních znaků osobnosti, zejména zájmů, schopností a potřeb. Vnější podmínky pro výchovu ve volném čase jsou také specifické. Prostředí, v němž výchova probíhá je rozmanité a proměnlivé, výchovné působení je méně vázané na stálé prostředí. Požadavky na prostory a vybavení jsou proto odlišné podle typu výchovného zařízení či příslušné instituce nebo organizace, vždy by však měly vyhovovat výchovným záměrům a druhům činností, které v nich probíhají. (Hofbauer, Hájek, & Pávková, 2011)

Obsah výchovy lze vymezit rozmanitými způsoby, pomocí složek výchovy, podle struktury osobnosti, podílu výchovných činností apod. Různé výchovné instituce mají obsah stanovený odlišně. Obsah vyučování je dán ve značné míře závazně základními pedagogickými dokumenty. Obsah výchovy ve volném čase není vymezen pedagogickými dokumenty. Je odlišný v různých typech zařízení, které mají i odlišné pojetí funkcí. Vychází z vytyčených cílů i z přání a potřeb vychovávaných. Při stanovení obsahu výchovy má vychovatel značnou volnost, může uplatnit vlastní tvořivost a iniciativu. Zároveň však přebírá obrovskou zodpovědnost. (Hofbauer, Hájek, & Pávková, 2011)

1.3.1.1. Funkce výchovy ve volném čase

Oblast výchovy ve volném čase, v době mimo vyučování má své zvláštnosti v oblasti cílů, podmínek i pedagogických prostředků. Má i své specifické funkce. Lze vymezit funkci výchovně-vzdělávací, zdravotní, sociální a preventivní. V současné době se považuje funkce výchovně-vzdělávací. Je na ni kladen zvláště velký důraz. Jednotlivé druhy zařízení a institucí pro výchovu mimo vyučování, ve volném čase se na plnění této funkce podílejí podle legislativně vymezeného poslání a specifických možností. Spočívá v záměrném a cílevědomém formování osobnosti vychovávaných jedinců, dosahování reálných cílů pomocí promyšleně volených pedagogických prostředků. Nabízí se možnost působení na všechny složky osobnosti, tělesnou, psychickou i sociální, podle zaměření příslušné výchovné instituce. Výchova ve volném čase zvláště umožňuje uspokojovat a kultivovat potřeby, usměrňovat, uspokojovat, rozšiřovat a prohlubovat zájmy, objevovat a rozvíjet specifické schopnosti vychovávaných jedinců. (Hofbauer, Hájek, & Pávková, 2011)

Neméně významná je i funkce zdravotní. Veškeré výchovné působení ve volném čase, v době mimo vyučování musí podporovat zdravý tělesný, duševní i sociální vývoj. Dobrý zdravotní stav vychovávaných lze podpořit různými způsoby:

- Usměrnění režimu dne tak, aby odpovídal lidským biorytmům a vyhovoval individuálním zvláštnostem člověka. Spočívá ve střídání činností různého charakteru – práce a odpočinku, duševní a tělesné činnosti, aktivity organizované i spontánní, individuální nebo vykonávané v menších i větších skupinách.
- Podněcování a poskytování příležitostí k vydatnému pohybu, nejlépe venku, na zdravém vzduchu. Pohybové aktivity kompenzují nedostatek pohybu a pro zdravý vývoj jsou nezbytné. Jedním z cílů výchovy ve volném čase je, aby se pro lidi pohybové aktivity staly pravidlem a běžnou součástí časového režimu.
- Vedení ke zdravému stravování vytvářením a upevňováním zdravých stravovacích návyků. Tuto funkci ve značné míře plní ta školská zařízení, která zajišťují stravování dětí a mládeže. Dodržování hygienických požadavků je dáno příslušnými dokumenty a sledováno. Také složení stravy, její úprava a množství jsou závazně dané. Stravování by mělo probíhat v příjemném prostředí, v klidu, bez zbytečného spěchu. Spěch při jídle je škodlivý. Tento

zlovyk si děti často přinášejí již z rodiny. Při jídle je možné společensky konverzovat, zlovykem je mluvit s plnou pusou.

- Pěstování a upevňování hygienických návyků. Tato oblast je opět zvláště významná při práci s dětmi a mládeží, kdy návyky nejsou mnohdy dostatečně upevněné nebo ani vytvořené. Týká se návyků osobní hygieny, péče o osobní věci, oděv, obuv, návyků kulturního stravování apod. Velký význam má i hygiena prostředí, ve kterém výchovný proces probíhá.
- Dodržování zásad bezpečnosti práce. Podobně jako hygienické požadavky jsou i zásady bezpečnosti práce určené příslušnými právními předpisy. Pedagog je povinen se s těmito normami seznámit a dodržovat je.

Sociální funkce plní jednotlivá zařízení a subjekty pro výchovu ve volném čase různými způsoby a v rozdílné míře. Sociální funkci výchovy ve volném čase, v době mimo vyučování lze chápat různými způsoby. Nejčastěji se sociální funkce chápe jako péče o děti, zajištění jejich bezpečnosti, dohledu a odpovídajícího zaměstnání v době, kdy skončilo vyučování a rodiče jsou v zaměstnání nebo jinak zaneprázdněni. Sociální funkci v tomto pojetí plní zvláště školská zařízení, která pracují v době mimo vyučování s mladšími žáky. Ve značné míře plní tuto sociální funkci i výchovná a ubytovací zařízení a zejména zařízení pro ústavní a ochrannou výchovu a zařízení sociální péče. Sociální funkce však může mít i jiné pojetí. Ve volném čase se lidé dostávají do rozmanitých druhů sociálního prostředí. Mají možnost navazovat nové sociální vztahy, většinou s lidmi, se kterými je spojují podobné zájmy, názory, postoje. Volnočasové skupiny mívají pestrou strukturu z hlediska věku, sociálního postavení, zdravotního stavu apod. Sociální funkci výchovy ve volném čase lze chápat i jako příležitost k vyrovnávání rozdílů mezi nestejnými materiálními i psychologickými podmínkami dětí v rodinách. Lze tím do určité míry pomoci dětem z méně podnětného nebo nějak problematického rodinného prostředí. Školská zařízení, která se podílejí na výchově ve volném čase, pracují většinou v oblasti nespécifické primární prevence. Ta je z hlediska efektivity velmi výhodná. Je snadnější problémům předcházet než je řešit. Je také levnější, protože náklady na převýchovu jsou velké a výsledky nejsou zaručené. Proto stojí za to věnovat co největší pozornost, včetně materiálních prostředků, právě primární prevenci. Současná společenská situace však tuto skutečnost dostatečně neakceptuje. (Hofbauer, Hájek, & Pávková, 2011)

1.3.2. Sociální pedagogika

Obor sociální pedagogika prošel velmi složitým a pestrým vývojem. Čerpal inspiraci z filozofie, sociologie, pedagogiky, z teorie výchovy i z příkladů praxe pomoci druhým. V našich zemích prošla sociální pedagogika spletitým vývojem, a možná proto dosud neexistuje jednotné vymezení této disciplíny. Rozdílné přístupy k pojetí sociální pedagogiky dlouhodobě studuje Z. Bakošová. Autorka si všímá, že sociální pedagogika je v aktuální perspektivě chápána jako:

- Pedagogika prostředí (s cílem objasňovat vztahy výchovy a prostředí)
- Pedagogika zkoumající otázky výchovy člověka (s cílem zabývat se výchovou a právy na výchovu pro všechny)
- Pedagogika, která chápe výchovu jako pomoc všem věkovým kategoriím
- Pedagogika, která se zabývá odchylkami sociálního chování

Sociální pedagogika se zrodila na základě setkání sociologie a pedagogiky, z obou vědeckých disciplín čerpá inspiraci, na jejímž základě si stanovuje cíle, obsah, metody. Sociální dimenze je dána sociálním rámcem, společenskými podmínkami, situací v konkrétní dané společnosti. Společnost vytváří

konkrétní rámce, ve kterých se odehrává život jedince a jež výrazně ovlivňují socializaci a výchovu. Za významné v tomto kontextu považujeme také to, že se sociální pedagogika snaží odhalit sociální procesy, které narušují či znesnadňují socializaci jedinců či ohrožených skupin a vedou ke vzniku společenských rozporů a problémů. Pedagogická dimenze sociální pedagogiky pak pramení z neklidu, který v pedagogovi vyvolává potřeba reagovat na zjevné společenské problémy. Jde o hledání konkrétních postupů a metod jak prosazovat ony společenské nároky, žádoucí cíle, požadavky, jak minimalizovat ony rozpory v daných podmínkách, a to pedagogickými prostředky. Cílem pedagogické dimenze je realizovat výchovné, preventivní, resocializační a reedukační postupy a usměrňovat tím životní situace jedince s ohledem na jeho potenciál a individualitu. Podle Pedagogického slovníku je sociální pedagogika vymezena jako aplikovaná disciplína, jež se zabývá širokým okruhem problémů spjatých s výchovným působením na rizikovou a sociálně znevýhodněnou skupinu mládeže a dospělých. Pedagogická encyklopedie představuje sociální pedagogiku širěji. Vnímána je jako transdisciplinární obor, který sleduje roli prostředí ve výchově. Klíčovým momentem je záměr sledovat zvládání životních situací. Ve Slovníku sociální práce se hovoří o sociální pedagogice jako o odborné disciplíně, která se zabývá rozpoznáváním sociálních činitelů ohrožujících vývoj člověka a uplatňováním postupů, jež vyžadují jejich nepříznivé působení. (Procházka, 2012)

Z. Bakošová vnímá sociální pedagogiku jako hraniční vědu mezi pedagogikou a sociologií. Zdůrazňuje, že sociální pedagogika zkoumá vztahy mezi sociálním prostředím a výchovou, formy sociální pomoci a péče o děti, mládež a dospělé, tedy člověka v sociálním prostředí. Podle B. Krause je sociální pedagogika obor, který se zaměřuje na sociální aspekty výchovy a vývoje osobnosti. Obor hledá a nabízí možnosti, jak pomoci při utváření optimálního životního způsobu. Předmětem zájmu sociální pedagogiky je promýšlení i koncipování konkrétních postupů jak optimalizovat a usměrňovat životní situace a procesy, a to s akcentem na vnitřní potenciál jedince a jeho aktivitu. L. Hřebíček definuje sociální pedagogiku jako soubor teoretických principů, teorií, obsahových úkolů, specifických metod, forem, prostředků institucí, jejichž prostřednictvím se podporuje u jednotlivců i celých vrstev lidí kompetentnost pro uspokojuvounou realizaci jejich životních trajektorií v kontextu individuálních předpokladů, zájmů i v souladu s objektivními společenskými možnostmi. (Procházka, 2012)

Užší pojetí váže sociální pedagogiku na problematiku tzv. sociálně patologických jevů a na jedince či skupiny, jež pro společnost představují z tohoto hlediska riziko. Předmětem zájmu jsou tedy společenské problémy, jež vznikají v souvislosti s chudobou, nezaměstnaností, sociálními deviacemi atd. V širším pojetí je sociální pedagogika považována za multidisciplinární obor, který se orientuje na celou populaci. Předmětem sociální pedagogiky v širším pojetí je pak hledání ideálního souladu mezi individuálním a společenským. Obsahem je hledání postupů pro usnadňování procesu enkulturace a socializace, realizace pomoci při utváření optimálního životního způsobu, a to nejen u ohrožení, ale i u zdravé populace. Nejde tedy jen o odstraňování negativních společenských i individuálních projevů chování, ale zejména o posilování pozitivních složek životního způsobu, a to především prostřednictvím výchovy a vzdělávání. Obsahem i cílem takto pojímané sociální pedagogiky je rozvoj sociální kreativity a vytváření a rozvíjení životního způsobu jedinců i sociálních skupin, a to ve smyslu kultivace a estetizace jejich životních způsobů tak, aby byl minimalizován rozpor mezi společností a jedincem. Širší pojetí sociální pedagogiky předpokládá komplexní přístup k výchovné situaci i k jedinci, skupině, a proto takto chápaná sociální pedagogika vychází a navazuje na poznatky dalších vědních oborů. (Procházka, 2012)

1.3.2.1. Výchovná prostředí a sociální pedagogika

Výchova v rámci sociální pedagogiky probíhá v několika prostředích. Mezi ty základními můžeme řadit:

- Rodina
- Vrstevnické skupiny
- Lokální prostředí
- Škola

Rodina je vnímána jako základní jednotka každé lidské společnosti. Funguje jako primární společenská skupina osob spjatých příbuzenskými vztahy, jejíž dospělí členové jsou odpovědní za péči a výchovu svých dětí. Postavení rodiny ve společnosti a její význam pro společnost i pro jedince se opírá o fakt, že rodina naplňuje široké spektrum funkcí. Mezi základní funkce rodiny patří funkce:

- Biologicko – reprodukční funkce (plodit potomky, rozšiřování rodiny)
- Sociálně – ekonomická funkce (zabezpečení rodiny)
- Výchovná funkce (výchovná péče o děti)
- Socializační funkce (pomoci dítěti s procesem socializace)
- Emocionální funkce (dát dítěti citové zázemí)
- Ochranná funkce (chránit dítě před nebezpečnými vlivy)
- Rekreační a regenerační funkce (význam v aktivním trávení volného času)

Vrstevníci hrají v životě každého jedince významnou roli. Děti i mladiství se vyvíjejí jako sociální bytosti kontaktem s osobami v nejbližším sociálním okolí. Pro vývoj a výchovu dítěte tedy prostředí vrstevnických skupin hraje velký význam. Každý člověk patří do určité sociální skupiny, která má vliv na jeho životní styl. V rámci sociální skupiny jedinec převezme fungování skupiny za své. Ztotožní se s cíli celé skupiny. Cíl v sobě obnáší směřování aktivit skupiny a v každodennosti vrstevnických vztahů je výrazně odlišováno, co cestě daným směrem pomáhá a co ne. Při vstupu do sociální skupiny jedinec převezme i její stanovené normy, kterými se musí řídit všichni členové skupiny. Socializační mechanismy fungují u vrstevnických skupin pozitivních i negativních a vedou k seberozvoji jedince i k jeho destrukci. V rámci pozitivního zapojení vrstevníků do preventivních programů ve školním prostředí je nezbytné zmínit tzv. peer programy. Základním principem těchto aktivit je angažování předem připravených žáků a studentů do výchovy ke zdravému životnímu stylu a do prevence rizikového chování. Účinnost programu vychází z přesvědčení o pozitivním výchovném a socializačním vlivu jejich přirozeného zapojení do ovlivňování postojů ostatních spolužáků, kamarádů. (Procházka, 2012)

Vymezení pojmu lokální prostředí přináší R. Wroczynski, který vybírá následující signifikantní znaky tohoto prostředí:

- Malá rozloha
- Realitní izolace od okolí
- Bezprostřední osobní kontakty všech členů společenství
- Značná stejnorodost, příbuznost či podobnost
- Identické tradice

B. Kraus lokální prostředí rozčleňuje dle jiných hledisek na:

- Městské prostředí: je reprezentování jistou mírou anonymity mezilidských vztahů. Pojem sousedství se vyprázdnil a nenabývá většinou již funkčních norem. Život ve městě je dále poznamenán chvatem a dynamickým rytmem života. Nabízí na jednu stranu velké množství příležitostí pro kulturní, sportovní a jiné volnočasové vyžití, na druhou stranu narůstá počet rodin, které jsou k těmto nabídkám nevšímavé. V dnešní době se charakter městského prostředí proměňuje a v mnohém se mísí s rysy venkova. Městská centra, reprezentující klasické formy městského životního způsobu, se postupně vylidňují a obyvatelstvo se rozpíná spíše do čtvrtí na krajích měst. Lokality, které následně vznikají na okrajích měst, se tváří jako venkovská idyla.
- Venkovské prostředí: má také své reprezentující rysy. Výrazné jsou zde momenty skutečně prožívaného sousedství. Řada aktivit na vesnici stále závisí na sousedské výpomoci a saturuje tak chybějící veřejné či podnikatelské služby. Díky tomu si venkov udržuje také větší důraz na zachování tradic, zvyků, vesnici spojují staré rituály a zvyky, rozprostřené na torzech církevního kalendáře. Společně trávený volný čas dává vesnici pravidelné body, kdy se obec setkává a prohlubuje svůj pocit sounáležitosti. Na druhou stranu vesnice prožívá dramatickou proměnu, možná výraznější než město. Na vesnici začíná chybět dostatečný ekonomický potenciál, který by dal zdejšímu životu dostatečné zázemí a perspektivu.

Škola jako instituce poměrně účinně uchovává a traduje výsledky lidské duchovní a hmotné kultury, a to v cílech a obsazích své vzdělávací a výchovné činnosti. Výchovné a přirozené socializační prostředí školy je označováno jako prostor, v němž se mohou uplatnit systémy, které mají šanci na zvýšení odolnosti dětí vůči mimoškolním negativním vlivům. Školní prostředí v sobě obsahuje významnou socializační a výchovnou šanci, je ale také prostředím, ve kterém se vyskytují negativní sociální jevy. Škola je významné socializační prostředí. Školní socializace má spoustu specifíků, která vycházejí z charakteru školní třídy jako sociální skupiny, z dlouhodobosti socializačního působení, z koncentrace tohoto působení do období citlivého vývoje dítěte. Škola je také sociálním prostředím, kde se setkávají dva základní systémy – svět dospělých a svět vrstevníků. Má-li se ale školní prostředí stát prostorem pro další rozvoj sebepojetí dítěte, musí být dítětem vnímáno jako prostor vhodný pro naplnění určitých příležitostí. (Procházka, 2012)

1.4. Osobnost pedagoga volného času

Podle zákona o pedagogických pracovnících je pedagogickým pracovníkem osoba, která vykonává přímou vyučovací, výchovnou, speciálně-pedagogickou nebo pedagogicko-psychologickou činnost. Předpokládá se přímé působení na vychovávaného, vzdělávaného jedince. Pedagogickými pracovníky jsou: učitelé, vychovatelé, pedagogové volného času, speciální pedagogové, psychologové, asistenti pedagoga, trenéři, vedoucí pedagogičtí pracovníci. Požadavky u jednotlivých pedagogických profesí jsou odlišné. V oblasti výchovy ve volném čase, v době mimo vyučování se uplatní především dvě z uvedených profesí, pedagog volného času a vychovatel. Pedagogové volného času působí zejména ve střediscích volného času, tedy v domech dětí a mládeže a ve stanicích zájmových činností. Pracovníci zařízení pro zájmové vzdělávání typu školní družina a školní klub, výchovných a bytovacích zařízení typu domova mládeže, škola v přírodě či internát nebo zařízení pro ústavní a ochrannou výchovu jsou označováni pracovně jako vychovatelé. Rozdíl mezi těmito dvěma profesemi vyplývá z odlišného poslání a obsahu činností jednotlivých zařízení. Pracovní náplň je do určité míry odlišná, přesto však lze konstatovat, že převažuje pedagogické ovlivňování volného času.

Společenské hodnocení jednotlivých pedagogických profesí je různé. Z hlediska významnosti a společenského postavení se projevuje tendence vyššího hodnocení učitelské profese, práce učitele na vyšších stupních škol, práce s nadanými dětmi. Každá oblast výchovného působení má své zvláštnosti, svůj význam a klade specifické požadavky na osobnost pedagoga. Jednotlivé pedagogické profese jsou co do významu srovnatelné, nelze některým z nich připisovat větší či menší význam nebo náročnost. (Hofbauer, Hájek, & Pávková, 2011)

Každá z oblastí výchovy má své zvláštnosti, každá z nich klade na vychovávající určité specifické požadavky. Zvláštností práce pedagoga volného času a vychovatele jsou tyto skutečnosti:

- Obsah výchovy není závazně stanoven, je dán pouze rámcově nebo má charakter doporučení. Stanovení obsahu je v pravomoci pedagoga.
- Protože obsah není závazně stanoven, je i hodnocení výsledků jednotlivců individuální s důrazem na dosažené pokroky, snahu, radost z činnosti.
- Autorita pedagoga volného času nebo vychovatele má vyrovnaný podíl formálnosti a neformálnosti, v mnoha situacích převládá právě neformální složka. Vyplývá to z odlišného postavení pedagogů.
- Pedagog volného času či vychovatel se ocitá ve vztahu k vychovávaným v rozmanitých rolích učitele, instruktora, rádce, přítele či kamaráda, náhradního rodiče. Role sexuálního partnera či partnera pro erotický vztah je nebezpečná pro obě strany.
- Pedagog volného času a vychovatel volí hlavně aktivizující metody a formy práce, převažující práce v malých skupinách nebo individuální formy. Také prostředí, v němž výchovný proces probíhá, je podle druhu činnosti velmi rozmanité a proměnlivé. To klade značné nároky na pedagogické dovednosti pracovníků.

Všechny pedagogické profese kladou na osobnosti pracovníků značné nároky. To lze zdůvodnit obtížností práce pedagogů, požadavky na vzdělávání, schopností jednat s lidmi, udržet autoritu, vézt jiné lidi, působit jako pozitivní vzor atd. Pedagogické profese patří do kategorie tzv. pomáhajících, u nichž je důležitá i psychická odolnost a vyrovnanost. Požadované znaky osobnosti by bylo možné rozdělit do tří skupin:

- Pozitivní obecně lidské vlastnosti
- Vlastnosti obzvláště důležité pro pedagogy
- Specifické požadavky na vychovatele a pedagogy volného času

Rysy osobnosti, které jsou podmínkou úspěšného vykonávání pedagogického ovlivňování, patří mezi ně tyto vlastnosti:

- Schopnost empatie, vcítění se do prožívání druhých
- Komunikativnost, dovednosti verbálního i neverbálního sdělování a umění naslouchat, potěšení z komunikace s lidmi
- Přiměřená míra dominantnosti, která umožňuje vedení jiných lidí
- Odolnost, zvládnutí náročných životních situací, stabilita, nekonfliktnost
- Pozitivní ladění, optimismus i zdravý skepticismus, převaha kladných emocí
- Pozitivní vztah k lidem, k dětem, dospívajícím, dospělým, seniorům, opravdový zájem o jejich osudy, radost ze vzájemného kontaktu

Dobrý pedagog by tedy měl být rád mezi lidmi, mezi dětmi, umět mluvit i naslouchat, vcítovat se, zvládat nároky, které život přináší, měl by se umět radovat ze života, mít rád lidi a také je dokázat řídit a vézt. Jsou to velmi vysoké nároky, proto takových pedagogů není většina. Kromě pozitivních obecně lidských vlastností a specifických požadavků na pedagogy lze vymezit i nároky, jež se ve zvýšené míře vztahují k povolání pedagoga volného času a vychovatele. Je možné uvažovat o vlastnostech, jež jsou pro pedagogy, kteří pracují s lidmi ve volném čase, zvláště žádoucí:

- Schopnost přizpůsobovat se proměnlivým podmínkám a řešit nečekané situace
- Aktivita, iniciativa, průbojnost, schopnost prosazovat své názory a požadavky
- Tvořivost, nápaditost, fantazie
- Hravost, radost ze hry
- Smysl pro humor
- Fyzická zdatnost, dobrý zdravotní stav
- Příjemný vzhled a přiměřená úprava zevnějšku
- Pochopení pro věkové zvláštnosti i při práci s věkově heterogenními skupinami
- Zvládnutí dovedností a technik účinného jednání

Můžeme tedy shrnout, že dobrý pedagog volného času je obecně dobrý člověk a má vlastnosti žádoucí pro vykonávání pedagogického povolání. Při zvládnutí pestrých výchovných situacích umí použít účinné formy jednání a vhodný výchovný styl. Za účinné způsoby jednání se považují takové, kdy pedagog klade na děti přiměřené požadavky v přiměřené míře, ale zároveň bere v úvahu jejich názory, hovoří s nimi, poskytuje prostor pro jejich nápady a přání.

Vychovatelé a pedagogové volného času mohou získat odbornou kvalifikaci těmito způsoby:

- Vysokoškolským studiem uvedených oborů podle zákona o pedagogických pracovnících nebo studiem sociální pedagogiky
- Vysokoškolským studiem učitelství
- Studiem na vyšší odborné škole se zaměřením na uvedené obory
- Studiem na střední škole ukončeným maturitou se zaměřením na uvedené obory (střední pedagogické školy)
- Studiem na střední pedagogické škole ukončeným maturitou, vyšší odborné škole nebo vysoké škole nepedagogického zaměření doplněné vzděláním v programu celoživotního vzdělávání se zaměřením na uvedené obory

Střední pedagogické školy připravují budoucí vychovatele a pedagogy volného času ve studijních oborech:

- Předškolní a mimoškolní pedagogika
- Pedagogika volného času
- Výchovná a humanitní činnost
- Výchova dětí předškolního a mladšího školního věku

Mezi základní lidské činnosti patří hra, učení, práce a volnočasové aktivity. Každý druh činnosti má své zvláštnosti. Vše lze výchovně využít při pedagogickém ovlivňování volného času. Osobnost vychovatele a pedagoga volného času má v porovnání s ostatními pedagogickými profesemi své zvláštnosti. Také způsoby profesní přípravy jsou rozmanité. Důraz se klade zejména na tvořivost,

iniciativnost, zvládání náročných situací, smysl pro hru a dobrý vztah k dětem. Významná je i specializace v některé oblasti zájmových činností. (Hofbauer, Hájek, & Pávková, 2011)

2. Volný čas po druhé světové válce

Období po druhé světové válce představovalo pro vývoj české společnosti mimořádně zajímavou etapu. Uzavřelo se tzv. zakladatelské období komunistického režimu, jehož rysy poznamenaly celou společnost i s jejími letitými tradicemi. V 50. letech se u nás začaly formovat nejrůznější modernizační procesy. Důležitou součástí celkové modernizace české společnosti v tomto období tvoří sféra volného času. Formování volného času bylo dáno postupným zkracováním pracovní doby. V komunistické éře byl volný čas velmi ovlivňován politickým působením. Vládnoucí režim od roku 1956 velmi pečlivě sledoval změny spojené s postupným zkracováním pracovní doby a rozsáhlou pozornost věnoval i způsobům využití stávajícího i nově vznikajícího volného času u různých skupin obyvatelstva. Tehdy byly propagovány určité formy zájmové činnosti. Kromě podpory aktivit, které režim považoval za žádoucí, se naopak snažil potlačovat jevy, které vnímal jako nevhodné. Tehdejší propaganda hlásala, že socialistický člověk se měl od svého západního protějšku lišit v mnoha věcech, včetně způsobu prožívání volného času. (Franc & Knapík, 2013)

2.1. Ovládání volného času: politické struktury, normy a společenské organizace

Z mocenského hlediska nejvýznamnější stranické struktury představovaly nejvyšší volené orgány KSČ, tedy zejména předsednictvo ÚV KSČ, dále sekretariát ÚV KSČ, jehož mocenská váha však po roce 1963 poněkud upadla. Tyto orgány se vyslovovaly k zásadním politickým krokům, závažným hospodářským a sociálním opatřením, často však poněkud překvapivě i k záležitostem okrajovým a epizodickým. Právě ony posvěcovaly opatření, která se týkala volného času. Z hlediska volného času je nutno zmínit usnesení ÚV KSČ „O dalším rozvoji a prohloubení ideové účinnosti osvětové práce“ z dubna 1958, které bylo přijato v předvečer konání XI. sjezdu KSČ. Tento dokument ale stále čerpal z ideologických šablon první poloviny 50. let a čerpal se z něho až do poloviny 60. let. Jako hlavní úkoly osvětové politiky dokument označoval „šíření vědeckého světového názoru“, vysvětlování politiky KSČ a „boj proti nepřátelským ideologiím“, zvyšování všeobecného a odborného vzdělání pracujících a výchovu uměním, respektive péči o kvalitní společenský a kulturní život občanů. Značnou pozornost věnovalo stranické vedení nejmladší generaci. Ve snaze posílit plošný dopad základních principů „socialistické výchovy“ se jiná usnesení KSČ dotýkala života dětí a mládeže, z nichž dvě, z února 1956 a z listopadu 1961, se výslovně orientovala na zásady politického a výchovného působení na tuto specifickou společenskou skupinu. V usnesení se konstatovalo, že „velký počet dětí, zvláště v případech, kdy oba rodiče pracují, prožívá svůj volný čas mimo organizovaný kolektiv“. Všechna vhodná osvětová zařízení, školy, svaz mládeže, Pionýr, tělovýchovné jednoty a Revoluční odborové hnutí byly vyzvány k přizpůsobení činnosti tak, aby vyplnily veškerý volný čas po celý týden, včetně neděle i svátků. Období letních prázdnin bylo určeno především k pobytu v pionýrských táborech a v podobných zařízeních. V případě vánočních svátků usnesení doporučovalo, aby se zařízení neomezovala pouze na oslavu jednodenního svátku Dědy Mráze, ale aby pokrývaly celé období zimních prázdnin. Jedno z klíčových témat spjatých s požadavky na trávení volného času představovala problematika vzdělávání, hlavně toho mimoškolního. Ústřední výbor KSČ za tím účelem přijal v dubnu 1959 jedno z významných usnesení nazvané „O těsném spojení školy se životem a o dalším rozvoji výchovy a vzdělání v ČSR“. (Franc & Knapík, 2013)

Za naplňování celkového legislativního rámce a řízení kulturního života v širokém slova smyslu zodpovídalo od konce 50. let ministerstvo školství a kultury. Tento ústřední orgán státní správy vznikl již v červnu roku 1956. Kompetence Ministerstva školství a kultury lze rozdělit do dvou skupin. První skupinu tvořilo metodické a ideové ovládnutí kulturních, uměleckých a osvětových zařízení, k nim patřila zejména síť klubových zařízení pro zájmovou činnost, parky kultury a oddechu, veřejné knihovny, divadla, muzea a galerie, oblast státní památkové péče a ochrany přírody. Druhá skupina zahrnovala oblast médií, tedy řízení a programové ovlivňování Československého filmu, Československého rozhlasu a Československé televize. Ministerstvo školství a kultury zaniklo v roce 1967. Rezort byl rozdělen na Ministerstvo školství a Ministerstvo kultury a financí. Do oblasti volného času zasahovala i jiná ministerstva, jednalo se však pouze o ovlivňování úzce vymezených aktivit. (Franc & Knapík, 2013)

Společenské a zájmové organizace zajišťovaly využívání volného času. Mezi tyto organizace patřilo i Revoluční odborové hnutí, které představovalo specifickou součást Národní fronty. Celkově lze shrnout, že se ve stanoviscích Revolučního odborového hnutí k záležitostem využívání volného času mísily dva odlišné postoje. Tím prvním byly progresivní přístupy vycházející z výsledků vědeckých analýz, jejichž vlivem se odbory považovaly za předního garanta zájmů pracujících. Na druhé straně lze pozorovat, že odborové orgány v této oblasti stavěly na řadě strnulých, konzervativních stanovisek, demonstrativní podpoře politice KSČ. Nezastupitelnou roli zejména při organizování volného času mládeže měl nepochybně také Československý svaz mládeže společně se svou Pionýrskou organizací. V roce 1956 se i v rámci svazu mládeže objevila kritika předchozí praxe, mimo jiné i porušování zásady dobrovolného přístupu do organizace. Počátkem 60. let se Československý svaz mládeže snažil více zasahovat do oblasti trávení volného času. Podnětem byla částečně nová ústava z roku 1960, která deklarovala povinnost společenských organizací pečovat o nejlepší využití volného času. Snahy o větší zapojení ČSM do oblasti volného času ovšem souvisely také s prevencí kriminality mládeže. Tzv. chuligánství se stalo na přelomu 50. a 60. let silně reflektovaným fenoménem, který ovlivňoval v nezanedbatelné míře i činnost monopolní mládežnické organizace. Protože nejvíce přestupků proti pravidlům socialistického soužití se odehrávalo ve volném čase, zaměřil se ČSM na vedení mládeže k jeho preferovaným formám trávení. Pochopitelně i Pionýr měl vézt děti ke „společensky užitečné práci“. Teprve v druhé polovině 50. let se v Pionýrské organizaci začala rozvíjet i technická činnost. V oblasti uměleckých aktivit dětí přebíraly hlavně od roku 1960 úlohu Pionýra nové vznikající lidové školy umění. Pionýr se soustředil i na předvojenskou přípravu, která probíhala i pomocí her např.: Směr Praha nebo Signál X-1. (Franc & Knapík, 2013)

Volný čas také velmi ovlivňovala média. Velký význam si udržoval Československý rozhlas, který byl zřízen ve stejném roce jako Československá televize, a to roku 1957. Snahu po posílení moci KSČ v rozhlase odrážel nový zákon o tomto médiu, který vstoupil v platnost v roce 1964 a po rozhlasu požadoval, aby pomáhal „při dovršování kulturní revoluce“. Již od roku 1952 v rámci Československého rozhlasu fungovaly čtyři základní redakce – politická, hudební, literárně-dramatická a vysílání pro děti a mládež. Ve volném čase sloužily rozhlasové přijímače především jako zdroj populární hudby. Slušnou oblibu si vydobily i některé populárně naučné programy jako třeba „Meteor“. Velkou tradici měly rozhlasové přenosy sportovních utkání. Vedle domácích stanic vyhledávali posluchači i stanice zahraniční, především proto, aby se dozvěděli informace o politické situaci. Poslech zahraničních stanic v Československu byl výrazně komplikován rušičkami. Mezi nejoblíbenější činnosti se také řadilo čtení novin a časopisů. Po většinu sledovaného období se vydávání periodik řídilo dle tehdejšího zákona, který, stejně jako v případě rozhlasového i televizního

vysílání, zcela vylučoval soukromé podnikání. Tento zákon povoloval vydávání politickým stranám Národní fronty, státním orgánům, odborům, vrcholným organizacím kulturním, hospodářským, zájmovým, sociálním a tělovýchovným. Oprávnění vydávat periodický tisk vznikalo registrací, s tím, že registraci provádělo ministerstvo školství a kultury a ostatní tisk registrovaly krajské národní výbory. Mezi nejvýznačnější časopisy nabízející spíše relaxační četbu pro volný čas můžeme zmínit např.: satirický a humoristický časopis Dikobraz, společenský týdeník Květy, vycházející jako týdeník Rudého práva, mládežnický list Mladý svět, na sportovní dění koncentrovaný Stadion, obrázkový Svět v obrazech či ženské periodikum Vlasta. Koncem 50. let a zejména na počátku 60. let začaly také na stránky společenských časopisů i denního tisku opět pronikat různé kvízy, rébusy a křížovky, které byly z běžného tisku vytlačeny po roce 1948, a staly se opět příspěvkem k individuálnímu trávení volného času. (Franc & Knapík, 2013)

Celý systém v oblasti volného času procházel v období druhé poloviny 50. let a v 60. letech dynamickými proměnami. Jedním z důsledků tohoto procesu byla rostoucí finanční náročnost této sféry jako celku, což se výrazně projevilo v období od počátku hospodářské krize. Právě význam ekonomických faktorů ve vztahu k organizaci volného času od druhé poloviny 50. let postupně narůstal. Ještě konec 50. let se nesl v duchu ostré kritiky nevkusu a kýče, což znamenalo především boj proti komercializaci kulturních, společenských a jiných volnočasových aktivit. V této době byl vyzdihován jako nejdůležitější parametr pro hodnocení jednotlivých akcí jejich výchovný a vzdělávací účinek. Razantní úsporná opatření v polovině 60. let vyvolala mezi vedoucími a řídicími pracovníky kultury a osvěty šok. Dříve neslýchaný požadavek na výrazné zohlednění ekonomických souvislostí jejich rezortu vyvolal širokou obrannou strategii, při níž byla kulturně-osvětová činnost prezentována jako důležitý faktor rozvoje socialistické ekonomiky a tím i jako specifická součást „hospodářské základny“. Docházelo přitom ke zjednodušenému ztotožňování volnočasových aktivit se vzděláváním a tím i zvyšováním pracovního výkonu. (Franc & Knapík, 2013)

3. Volný čas v letech 1945 – 1956

Poválečná evropská společnost bývá občas charakterizována jako společnost volného času. Tento pojem odráží skutečnost, že po překonání akutních hospodářských problémů souvisejících s odstraňováním následků druhé světové války celkové zvýšení životní úrovně vedlo v řadě zemí k rychlému zvýšení objemu volného času a zároveň se silně rozšířil sortiment možností jeho trávení. Zdá se však, že Československo stejně jako jiné evropské státy východního bloku tento proces zasáhl až s určitým zpožděním. Podle tehdejší politiky měli lidé trávit svůj volný čas kulturním způsobem. Ovšem naplňování tohoto požadavku bylo závislé na mnoha okolnostech. V prvních poválečných letech se tyto trendy ještě neprosazovaly s takovým důrazem jako v následujícím období. Stát proto přirozeně kladl větší důraz na obnovu ekonomiky a rychlé dosažení předválečných standardů. Přestože mimopracovní dobu občanů poznamenávaly existenční starosti a problémy, je třeba zmínit, že jedním z charakteristických znaků ukončení válečného stavu v květnu 1945 se stala obnova večerního a nočního života. Svolávaly se veřejné schůze, začala se konat večerní divadelní a filmová představení, pořádaly se koncerty. Otevřely se i noční podniky, které sloužily především příslušníkům hospodářské elity. I když Československo patřilo mezi první státy, které zavedly osmihodinovou pracovní dobu, k dalšímu zkracování pracovní doby nedošlo. Nadále tedy zůstávala týdenní pracovní doba v rozsahu 48 hodin. Základní výměra dovolené v 50. letech činila dva týdny. Objem volného času u mnohých lidí, zejména u členů komunistické strany, výrazně snižovala i víceméně povinná veřejná angažovanost. Ta vedla k účasti na řadě různých schůzí, shromáždění a politických školení,

kteřá v mnoha případech zcela pohlcovala veškerý osobní čas jednotlivců a způsobovala jim v každodenním životě závažné problémy. Množství volného času také ovlivňovaly změny v organizaci hospodářství. Dramaticky se změnila situace mnoha žen, které musely nastoupit do pracovního procesu. Ženy tedy musely chodit do zaměstnání, starat se o domácnost i o své potomky. Značná část mužů se do péče o domácnost a děti zapojovala ve shodě s dosavadním kulturním modelem jen velmi omezeně. Mnozí muži byli navíc vytíženi vykonáváním veřejných funkcí. Ve velmi obtížné situaci se také ocitali tzv. kovozeďělci, kteří všechen svůj volný čas museli věnovat starosti o své hospodářství. Dosavadní kulturní stereotypy, spolková činnost a individuální trávení volného času byly vnímány jako „buržoazní přežitky“, či dokonce jako podezřelý znak negativního postoje k samému režimu. Velmi tvrdý úder směřoval proti kavárnám a nočním podnikům, vnímaným jako útočiště „bývalých lidí“, kteří se nechtějí zapojit do pilné budovatelské práce. (Franc & Knapík, 2013)

3.1. Formy trávení volného času

Pokud komunistický režim preferoval organizované trávení volného času, musel pro ně také přirozeně vytvořit vhodné podmínky. Již v předúnorovém období začaly přímo na pracovištích vznikat závodní kluby ROH. Jejich význam pro organizování volného času vzrostl zejména na počátku 50. let. Náhradou za zrušené spolky komunistický režim zakládal nové, masové a centrálně řízené organizace, jež měly kulturní trávení volného času vhodně ovlivňovat. Jednalo se hlavně o spolky např.: ČSM, Pionýřská organizace ČSM, Československý svaz žen, Svaz pro spolupráci s armádou, Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, Československý svaz tělesné výchovy a jiné. Požadavek kulturního trávení volného času zcela přirozeně naplňovaly návštěvy uměleckých představení, muzeí, galerií a kulturních akcí. Nadále tabuizované zůstávaly do značné míry akcenty spojované s americkou zábavní kulturou, západní trendy přicházely spíše v podobě impulsů z Francie a později i z Itálie, tedy zemí s rozvinutou komunistickou kulturní scénou. Rozšířeným způsobem individuálního trávení volného času byl v letech 1945 – 1956 poslech rozhlasu. V programu vysílání Československého rozhlasu můžeme pozorovat určité napětí mezi kulturně-vzdělávací složkou. Zejména mladí posluchači proto často vyhledávali zahraniční stanice, které nabízely dostatek moderních taneční hudby. Od poloviny 50. let začal ovlivňovat sféru kulturního trávení volného času fenomén televize, jež se ovšem jako nové médium masové komunikace i zábavy prosadil o něco později. Na tomto místě nicméně vyzdvihneme alespoň propagaci kolektivního sledování televizních programů v klubových zařizováních. Na rozdíl od sousedního Polska i v počátcích televizního vysílání v Československu jednoznačně dominoval kulturně-výchovný akcent a zábava hrála spíše podružnou úlohu. V souvislosti s požadavkem kulturního trávení volného času nesmíme zapomenout ani na přednáškovou činnost, která se od poloviny 50. let zcela programově rozvíjela jako významná forma vzdělávání dospělých. Kromě vysloveně ideologických cílů daných potřebami režimu začala zejména v druhé polovině 50. let vystupovat do popředí problematika popularizace vědeckých poznatků, zejména v oblasti techniky a dobývání kosmu. Organizovaná zábava zaznamenala po toce 1945 a zejména 1948 řadu formálních a obsahových změn. Vzhledem ke snahám pojímat celou poúnorovou kulturní politiku jako součást „výchovy lidu“ byla na přelomu 40. a 50. let zahájena kampaň za odstranění „nevkusné“ lidové zábavy. Zábava a volný čas přitom měly sloužit k načerpání nových sil k další práci a motivaci k lepším výkonům. Vedle trávení volného času zábavou ve větších kolektivech se těšily podpoře i tzv. malého formy lidové zábavy, jednalo se zejména o provozování společenských her ve veřejných prostorách. Kromě deskových her se sem řadilo například sestavování hlavolamů. Naopak s velkou nedůvěrou až odmítáním se potýkaly karetní hry. Souviselo to samozřejmě s celkově negativním přístupem režimu k hazardu jako nepřipustnému způsobu

získávání majetku. Zajímavou roli plnily v oblasti zábavy šachy. Podle sovětského vzoru začala být zdůrazňována kulturně-osvětová role této hry, jejímž prostřednictvím se mohli sdružovat zaměstnanci podniků, občané měst a obcí všech generací a profesí. Zvláště iniciativně se na propagaci šachové hry už od roku 1945 podílelo Revoluční odborové hnutí. Dalším typem kulturního trávení volného času byla zájmová činnost. Obecně stále platilo, že režim preferoval ty činnosti, které rozvíjely znalosti občanů a současně formovaly pozitivní vztah k socialistické společnosti. Zvláštní skupinu zájmové činnosti představovaly aktivity spjaté s výchovou k brannosti. Nejprve tedy došlo k rozpuštění Svazu brannosti, který v roce 1951 nahradil Svaz pro spolupráci s armádou (Svazarm), v němž se sdružovali např.: motoristé a motocyklisté, sportovní letci, radioamatéři, letečtí modeláři, kynologové. (Franc & Knapík, 2013)

Požadavek kulturního trávení volného času bylo možné vztáhnout nejen na dobu odpočinku po práci během všedních dnů, ale i na dobu dovolených. Obecně je možné říci, že komunistický režim usiloval o to, aby i doba sezónní dovolené vyplňovala nejen fyzická relaxace, ale také vhodné formy sebevzdělávání a poznávání, jež podrobněji rozpracovávala státní osvětová politika. Tento zájem odrážel například dobově typický přístup k využívání hradů, zámků a dalších památek, které nabízely mimo jiné ideální možnosti zprostředkovat širokým vrstvám ideologickou interpretaci národních dějin apod. Tuzemské rekreační pobyty pracujících odborářů už od roku 1945 zajišťovalo Revoluční odborové hnutí. Ty se postupně v následujících desetiletích staly jednou z hlavních forem kulturního využití organizovaného jednotnými odbory, jež se významně podílely na provozování a budování zotavoven v turisticky vyhledávaných lokalitách. Výběrové rekreace ROH se vyznačovaly tím, že nabízely celodenní kulturní a sportovní program. (Franc & Knapík, 2013)

Mimořádný zájem komunistický režim projevoval o děti a mládež. Tuto věkovou skupinu totiž vnímal jako nejsnáze manipulovatelnou a přístupnou novému prosazovanému systému hodnot. Veškerý volný čas dětí a mládeže byl chápán jako potenciální prostor pro přípravu na „budovatelské poslání“. S únorem 1948 pak do dětského světa vtrhly poměrně agresivní projevy státní ideologie. Účast mládeže na stavbě byla považována za nejlepší formu trávení volného času. Účast na různých brigádách se předpokládala nejen u dospívajících, ale často i u dětí školního věku. Významný nástroj k ovlivňování volného času dětí a mládeže představovala škola. Celý proces vzdělávání dětem vštěpoval nové hodnoty, učil je uplatňovat se nejen ve škole, ale zejména v rámci pestré mimoškolní činnosti. Při ovlivňování mimoškolní činnosti spolupracovaly školy zvláště se svazem mládeže. Cílem bylo vyplnění veškerého volného času dětí po celý týden, včetně neděl i svátků. Zajímavý pokus o vytvoření nového typu zábavy mládeže představovaly „hrátky“ a „mevra“. Jednalo se o formu estrádního programu, při němž se účastníci aktivně zapojovali do programu. Mimoškolní činnost dětí ovlivňovaly i nově zřizované školní družiny s řadou zájmových kroužků. Možnosti trávení volného času dětí a mládeže samozřejmě ovlivňovaly rozdíly městského a venkovského prostředí. Hlavní snaha komunistického režimu se především upínala na odpoutání venkovských dětí od církevních tradic a zvyků. Další úsilí se potom soustředilo na vybudování tradic nových znalostí svými termíny konkurujících církevním svátkům. Ze sezónního hlediska bylo pro režim náročné především letní, prázdninové období. Svaz mládeže i národní výbory měly pro děti ve městech zajišťovat sérii celodenních kolektivních činností, zejména vycházky, sportovní soutěže, táborové ohně, karnevaly, hry či dětský filmová představení. Od 50. let se pak začal projevovat fenomén letních pionýrských táborů. Během 50. let se na formování volného času dětí a mládeže stále více podílela média. Obsahovou stránku samozřejmě poznamenávaly nároky režimu, vyjádřené již v učebních osnovách. Od roku 1953 začal být vysílán samostatný publicistický pořad „Pionýrská jitřenka“. Zajímavou činnost

rozvíjely cestopisné „Pohledy do světa“, pořad „U táborového ohně“ a další. Časopisy pro děti a mládež byly například „Mateřídouška“, „Ohníček“ a pro starší zejména „Vědu a techniku mládeže“. Pro nejmladší generaci také vznikaly pořady v televizi, které byly pravidelně vysílány. Jednalo se o „Pionýrský měsíčník“ a „Robinsonka“. (Franc & Knapík, 2013)

4. Volný čas v letech 1957 – 1967

Růstu významu volného času v moderní společnosti si byla vědoma jak nemalá část západních sociologů a futurologů, tak i odborníci ze zemí sovětského bloku. Na obou stranách „železné opony“ se však současně živě diskutovalo o tom základním: co to vlastně volný čas je, čím vymezit jeho hlavní znaky, jak se jeho obsah proměňuje v závislosti na různých věkových a sociálních skupinách. Odborníci z východního bloku přitom těmto teoretickým otázkám připisovali značný význam, neboť považovali za přirozené, že se i otázka využívání volného času stane v rámci vytváření nového socialistického životního stylu celospolečenskou záležitostí. Východiskem pro jejich diskuse o smyslu a důležitosti volného času byly dílčí úvahy Karla Marxe, který se mimo jiné vyjádřil, že měřítkem bohatství budoucí komunistické společnosti nebude délka pracovní doby, ale právě volný čas. V českých podmínkách se o otázkách volného času začalo hovořit více až po roce 1956, tedy v době postupné transformace poučného centralistického řízení společnosti a opětovného navazování kontaktů s vyspělými západními státy. Vedle společenských organizací se přirozeně touto problematikou zabývaly vrcholné politické orgány, jejichž oficiální stanoviska byla průběžně prezentována formou stranických usnesení, zejména usnesení Ústředního výboru KSČ. Velkým problémem byla tendence některých sovětských odborníků kategorii volného času zcela odstranit, nebo alespoň zcela rozstříhat. Měly tak vzniknout prakticky pouhé dvě kategorie – pracovní a mimopracovní čas. Antonín Červinka prohlásil, že volný čas se vyznačuje aktivní lidskou činností, tj. „aktivním odpočinkem, sebevzděláním a výchovou dětí, aktivní účastí na veřejném a kulturním životě“. Jednalo se tedy podle něj výhradně o oblast svobodné tvůrčí aktivity, z níž byl vyčleněn pasivní odpočinek i práce v domácnosti. Červinka zde zašel paradoxně dále než sovětská vědci opírající se o samotného V. I. Lenina, přičemž jeho definice kritizovala řada českých sociologů zabývajících se danou problematikou. (Franc & Knapík, 2013)

Jako velmi problematická se jevila vůbec snaha definovat volný čas výčtem jednotlivých činností, které do něj spadají. Přesto se podobné pokusy občas v sociologii východního bloku objevovaly. Daleko častěji však vznikaly pokusy o negativní vymezení – volný čas tak byl časem zbývajícím po odečtení doby nutné na vykonání činností, které do jeho výměru nespádaly. Jako příklad je uváděna sovětská definice volného času jako „doby, která zbude člověku po splnění všech jeho povinností profesionálních, občanských a rodinných i uspokojení existujících fyziologických potřeb a kterou může trávit podle svého v závislosti na své kulturní úrovni, majetkových poměrech a fyzickém stavu“. Čeští sociologové se přikláněli k pojetí francouzského sociologa Joffre Dumazediera, který charakterizoval volný čas jako souhrn činností, které může člověk provozovat s plnou libovůlí, buď aby si odpočinul, nebo aby se pobavil, nebo přispěl ke svému osobnímu rozvoji poté, když se uvolnil od svých závazků pracovních, rodinných a společenských. Dumazedier a společně s ním i někteří čeští sociologové odmítali začleňovat do volného času činnosti, které jsou spojeny s nějakým bezprostředním pracovním prospěchem, nebo s plněním závazků rodinných, společenských nebo duchovních. (Franc & Knapík, 2013)

Jako nejvyšší formu trávení volného času označovala řada sovětských, východoněmeckých i českých odborníků v tomto období sebevzdělávání. Materiál předložený v roce 1956 politickému byru ÚV KSČ předpokládal, že vzniklý volný čas budou pracující věnovat svému vzdělávání tak, aby rostla jejich „kulturně-technická úroveň“, což se mělo příznivě projevit i na produktivitě práce. Snížení týdenní výměry pracovních hodin mělo také podle uvedeného materiálu politického byra ÚV KSČ umožnit posílení účasti občanů na řízení společnosti. K základním opatřením „k vytvoření podmínek, aby po zkrácení pracovní doby mohl být volný čas účelně využit“, patřilo rozšíření závodních škol práce, podpora večerního a dálkového studia či prohloubení činnosti poboček Československé vědeckotechnické společnosti. Vedle toho se měla do vzniklého volného času přesunout i část schůzí a aktivů KSČ a ROH. Diskuse o společenských dopadech rozšiřování volného času a zejména nutnost reagovat na nové požadavky vedly v první polovině 60. let také k přehodnocování pojetí osvětové práce, především hledáním nových metod i jejího vlastního obsahu. Již dříve se ukazovalo, že tíživé dědictví a některé stále platné stereotypy z konce 40. a první poloviny 50. let jsou nadále neudržitelné, tehdy totiž osvětová činnost naprosto degradovala na masovou agitaci a ideologickou propagandu, která prorůstala snad všechny oblasti veřejného a společenského života. Míra diskreditace osvětové činnosti, pociťována v 60. letech jako „krize osvěty“, vedla nejen ke snahám o proměnu obsahovou, ale také o revizi terminologickou. Pojem „osvěta“ začal být opouštěn a postupně nahrazován pojmem „kulturně-výchovná práce“. (Franc & Knapík, 2013)

4.1. Formy trávení volného času

V následujících odstavcích jsou uvedeny formy trávení volného času po druhé světové válce, tedy konkrétně v letech 1945 – 1967. Jednalo se o veškeré možnosti, které tato doba umožňovala.

4.1.1. Kulturní trávení volného času

Snahy o kulturní využívání volného času tvořily důležitou součást představ odpovědných státních orgánů o životě jednotlivce v lidově demokratickém státě již od roku 1945. Po únoru v roce 1948 se v souladu se základními cíli kulturní politiky komunistického režimu toto pojetí ještě prohloubilo a aktivní kulturní vyžití se chápalo jako jeden z výrazných znaků socialistické společnosti. Obecným cílem bylo vést obyvatelstvo ke kulturnímu využívání volného času. Jeho naplňování se měnilo s úpravami kulturní a osvětové politiky. Volný čas byl stále považován za dobu, kdy je potřeba vychovávat k sounáležitosti se socialistickou společností a s jejími principy. Pro naplňování požadavků na kulturní trávení volného času mělo mimořádný význam zajišťování materiálních podmínek, tedy zejména kvalitního a přitažlivého zázemí pro volnočasové aktivity. V druhé polovině 50. let již mohl komunistický režim navázat na síť kulturně-osvětových institucí a zařízení. Mezi ně spadala zařízení národních výborů, kulturní a osvětové domy a zejména na venkově osvětové besedy. Druhým pilířem byly závodní kluby ROH. V této době se stávalo velkým fenoménem televizní vysílání. Na počátku 60. let se společnost musela vyrovnat se zkracováním pracovní doby, zaváděním směnného provozu a volných sobot. Z těchto úprav docházelo k navyšování délky volného času zaměstnanců, tudíž se kulturní zařízení musela přizpůsobit. Bylo nutné upravit provozní dobu zařízení, zavést v divadlech dopolední představení, knihovny začaly prodlužovat výpůjční dobu do pozdních večerních hodin apod. Ministerstvo školství a kultury zadalo v roce 1958 Osvětovému ústavu výzkum návštěvnosti kulturních podniků ve vybraných místech českých krajů. Výzkum probíhal koncem roku 1958 a po celý rok 1959, přičemž zvláštní pozornost zaměřoval na návštěvnost dělnictva, tedy z ideologických důvodů preferované vrstvy. Kromě analýzy příčin nízké návštěvnosti dělníků na kulturních akcích se výzkum zaměřoval na výzkum sociálního složení všech návštěvníků kulturních pořadů, způsoby

organizace a distribuce vstupenek na závodech a obecně regulaci návštěvnosti. Největší obavy vzbuzovala návštěvnost ve městech, která trvale klesala. Z hlediska skladby navštívených kulturních podniků tvořily jednoznačně největší podíl kina (40 až 60 %) a sportovní podniky (30 až 45 %). Pojetí kulturního využívání volného času poněkud stíralo závažnost poklesu návštěvnosti kulturních akcí a podniků, je příznačné, že mimo profesionální zařízení byla evidence návštěvnosti dokonce zrušena. Podle průzkumu Osvětového ústavu navštívil v roce 1958 každý občan 6 organizovaných kulturních akcí, v roce 1963 tento počet klesl na 4. S postupující individualizací volnočasových aktivit a rozvojem spontánních forem již faktor návštěvnosti ztrácel na významu, jaký mu byl přikládán na přelomu 50. a 60. let. Pokles návštěvnosti osvětových podniků, vzdělávacích akcí a kulturně-společenských akcí se nezastavil, naopak narůstal počet členů zájmových kroužků (zvláště neuměleckého zaměření) a počet absolventů různých vzdělávacích kurzů. (Franc & Knapík, 2013)

Následující tabulka uvádí počty členů v letech 1958 a 1963:

Počty členů v letech 1958 a 1963:		
	ČSSR	České země
Zájmové kroužky (umělecké)	363 900/439 700	238 700/292 300
Zájmové kroužky (ostatní)	100 800/152 300	61 400/98 700
Absolventi vzdělávacích kurzů	215 200/497 200	155 100/390 700

Tabulka č. 2

4.1.2. Kulturní zařízení klubového typu

Kulturní zařízení klubového typu byla v 50. letech nejvyužívanější formou využívání volného času. Podle zákona č. 52/1959 Sb. mají tato zařízení „sružovat občany do kolektivů podle jejich zájmu“. Univerzální termín „zařízení klubového typu“ poněkud mátl, jednalo se totiž o pojem, který mohl reprezentovat několik organizačních struktur. Funkci provozovatele ZKT ve městech plnily osvětové besedy, domy osvěty a parky kultury a oddechu, dále závodní kluby. Na venkově kromě osvětových besed působily družstevní kluby (jako zařízení JZD), popř. závodní kluby. Často se v této souvislosti hovořilo o „kulturních domech“. Síť zařízení klubového typu se neustále rozvíjela. Podrobněji tento stav naznačují následující tabulky:

ZKT národních výborů 1963:		
	Počet zařízení	Z toho ve vlastní budově
ČSSR	9 258	2 856
České země	6 249	1 274

Tabulka č. 3

ZKT jednotných zemědělských družstev 1963:		
	Počet zařízení	Z toho ve vlastní budově
ČSSR	414	204
České země	309	117

Tabulka č. 4

Po celá 50. léta se za klíčový prostor kulturního domu pokládal sál, což odpovídalo mj. požadavkům na kolektivní trávení volného čas. Postupem času narůstal význam kluboven. Klubovní prostory se tudíž v nově projektovaných i adaptovaných kulturních domech stávaly významnými provozními částmi, nově se přitom řešila nutnost zajistit souběžný provoz klubové a sálové části, resp. provoz obou hlavních částí nezávisle na sobě. (Franc & Knapík, 2013)

4.1.3. Klubová zařízení ROH

Značná část kulturní, společenské a výchovně-vzdělávací činnosti Revolučního odborového hnutí se soustřeďovala v jeho vlastních klubových zařízeních, zejména tzv. závodních klubech, jež navazovaly na starší tradici dělnických besed a domů a jejichž síť se programově rozšiřovala již od roku 1945. Po upřesnění definice závodního klubu kladly odborové orgány větší důraz na soulad organizační formy se snahou soustředit zájmovou, kulturní a vzdělávací činnost na jedno místo v závodě, což se ovšem přirozeně ne vždy dařilo. Na jaře 1957 bylo v ČSSR registrováno při všech odborových svazech již celkem 811 závodních klubů ROH, z toho v českých zemích 688 a na Slovensku 123. Z hlediska pracovních odvětví působilo nejvíce závodních klubů ve strojírenství (174), dále textilním a kožedělném průmyslu (80), v hornictví (71) a ve stavebním průmyslu (69). Zvláštní kapitolu z hlediska trávení volného času tvoří organizování stálé zájmové činnosti. V roce 1957 evidovaly závodní kluby ROH v českých zemích 2 350 souborů lidové umělecké tvořivosti (LUT), nejčastěji pěveckých, hudebních, tanečních, divadelních a loutkářských, dále 850 kroužků LUT. Bližší představu o šíři kulturní, společenské a vzdělávací činnosti odborů nám poskytuje následující přehled:

Kulturní a výchovná činnost základních organizací ROH v roce 1957			
Typ činnosti	Celkem (ČSR / České země)	Z toho mimo ROH	Z toho v záv. klubech ROH
Výrobně-technická propagace (vč. filmů a přednášek)	70 816 / 52 276	39 751	12 525
Přednášky (politické, pedagogické, aj.)	31 550 / -	-	7 467
Výchova uměním (v klubu a v závodě)	35 510 / -	-	11 368
Výchova uměním (na zájezdech)	35 510 / -	-	9 528
LUT – počet souborů	8 259 / 6 250	4 041	2 209
LUT – počet kroužků	10 632 / 6 250	6 671	2 493
Filmová představení	72 797 / 65 000	47 759	17 241
Ostatní kulturně-společenské akce (návštěva kin, divadel, muzeí, výstav, atd.)	59 057 / 51 409	27 964	23 445

Tabulka č. 5

Mimořádně důležitou a sledovanou složkou činnosti závodních klubů ROH bylo vytváření podmínek pro trávení volného času dětí a mládeže. Pro žáky základních škol kluby organizovaly nejrůznější divadelní či loutková představení, zájmové a umělecké kroužky, besedy, výlety a branné hry. Samozřejmostí byly akce spojené s Mezinárodním dnem dětí a vánoční programy. Pracovníci závodních klubů se děti snažili vést k takovému využívání volného času, při němž by rozvíjely dovednosti získané ve škole. Pro dospívající mládež zase závodní kluby pořádaly tzv. hrátky, tedy zábavná programová odpoledne či večery, taneční zábavy a odpolední čaje, zejména v menších městech tak odbory nahrazovaly nedostatek či malou kapacitu obecních sálů a prosazovaly „vzorový typ“ zábav ve společenském oděvu, bez alkoholu a žvýkaček a „výstřední“ bigbeatové hudby. (Franc & Knapík, 2013)

Rozsah aktivit závodních klubů ROH přirozeně významně ovlivňovaly také finanční možnosti jednotlivých podniků. V zásadě platilo, že málokteré odborové kulturní zařízení bylo schopno vykazovat zisk a příliš se to od něj také neočekávalo. Z dochovaných zpráv vyplývá, že v polovině 50. let závodní kluby vykazovaly při provozování vlastní kulturní a výchovné činnosti finanční ztráty. Velmi se kritizovaly snahy některých klubů „profesionalizovat“ vlastní soubory LUT a získávat pro své členy za vystoupení honorář. Výtky podobného druhu v průběhu 60. let ustupovaly, přesto bylo nutno reagovat na nový problém spojený s financováním klubů – závazky a aktivity osvětových besed, které přecházely do tzv. jednotných klubů. Předsednictvo ÚRO koncem roku 1967 konstatovalo, že proces slučování je nutné podřídit finančním možnostem odborové organizace a daného podniku: „Je skutečně třeba skoncovat s představami, že ROH má nevyčerpatelné finanční možnosti.“ (Franc & Knapík, 2013)

4.1.4. Družstevní kluby

Od druhé poloviny 50. let se začalo uvažovat o zakládání tzv. družstevních klubů, často také označované jako kulturní kluby JZD. Družstevní kluby měly vést ke stejnému cíli jako kluby ve městech. Podle usnesení Celostátní konference osvětových pracovníků v Brně v květnu 1958 se předpokládalo, že družstevní kluby budou zakládány zejména v obcích, v nichž převážná většina obyvatelstva je zaměstnána v zemědělství. Státní orgány ovšem zároveň i v dalších letech zdůrazňovaly perspektivní cíl zřídit klubová zařízení při všech JZD, resp. v každé střediskové obci. Metodické pokyny zdůrazňovaly, aby nově vzniklé družstevní kluby vyvíjely stejnou činnost jako místní osvětové besedy, které s veškerým majetkem, svými pracovníky a šíří vyvíjených aktivit do těchto klubů přecházely. Současně tyto směrnice upozorňovaly, že kluby tím přebíraly také zodpovědnost za kulturní a společenský život v celé obci. Podobně jako kluby pracujících ve městech, i družstevní kluby se tedy měly stát univerzálním společenským zařízením na venkově. Slovy dobové publikace: „Klub má být zařízením, kam by lidé rádi zašli i ve všední den osvěžit se po práci, pohovořit si při kávě nebo při čaji se známými, přečíst si nové časopisy, prohlédnout si nové knihy, poslechnout nové desky, zahrát si společenské hry, vyvolat si film, zamluvit si vstupenky atd.“ V polovině 60. let se družstevní kluby počítaly na čtyři stovky, což v porovnání s několika tisíci osvětovými besedami vyznívalo jako neúspěch při jejich zřizování. Na celém Slovensku např. v roce 1964 působilo pouhých 80 družstevních klubů. Ve Středočeském kraji, v němž existovalo k březnu 1962 celkem 475 jednotných zemědělských družstev, se tehdy podařilo zřídit jen 27 družstevních klubů. (Franc & Knapík, 2013)

4.1.5. Další možnosti a formy kulturního využití

Mezi preferované formy kulturního využívání volného času bezesporu náležely návštěvy uměleckých akcí a představení. Na této bázi začaly na přelomu 50. a 60. let vznikat různé kluby přátel umění. Kluby přátel umění se neustavovaly jako nové samostatné instituce, ale byly začleňovány do sítě stávajících kulturně-osvětových zařízení. Poměrně brzy začalo docházet i ke specializaci klubů, zvláště ve větších městech. Při galeriích např. vznikaly kluby přátel výtvarného umění, ustavovala se kluby přátel poezie, příznivci filmu se začali sdružovat v klubech přátel filmového umění. Právě tyto filmové kluby, jež byly od jara 1963 zřizovány při krajských či okresních výborech Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí, si pro svou oblibu brzy vydobily výsadní postavení. Kromě umělecky zaměřených klubů však působila ještě celá řada specializovaných osvětových zařízení, která měla za úkol rozvíjet kulturní formy využívání volného času. V druhé polovině 60. let u nás působilo 13 zoologických zahrad, 23 lidových hvězdáren, 505 muzeí, bylo zřízeno 57 památkových rezervací a zpřístupněno 127 hradů a zámků. Byly zřízeny i parky kultury

a oddechu. Tyto parky se u nás začaly zřizovat ve velkých městech již počátkem 50. let. Podle místních podmínek se v nich měla uplatnit celá škála zařízení: jeviště, přednáškové pavilony, čítárny, knihovny, kina, sportovní hřiště a stadiony, šachová zátiší, plovárny, půjčovny loděk, výstaviště, restaurace, jídelny, taneční parkety, dětské koutky a další. (Franc & Knapík, 2013)

4.1.6. Mimoškolní vzdělávání a edukace

Mezi státem nejpreferovanější formy trávení volného času patřilo ve sledovaném období jednoznačně rozvíjení vlastní osobnosti prostřednictvím sebevzdělávání. Zájmy občanů byly naprosto bezohledně zaměňovány s potřebami hospodářství a státu obecně. Do souboru mimoškolního vzdělávání a výchovy byly zahrnovány i mnohé kurzy a další kvalifikační osvědčení. Jako problematická se nejeví jenom dobrovolnost účastníků mimoškolní výchovy a vzdělávání, ale snad ještě více samotných lektorů v této oblasti, přestože nemalá část z nich svoji činnost prováděla bezplatně. Právě dobrovolnost přitom měla být jedním ze základních rozlišovacích znaků mezi školním a mimoškolním vzděláváním. Druhý klíčový parametr odlišující školní a mimoškolní vzdělávání byl definován takto: slovo mimoškolní bylo interpretováno jako doplňkový, jako zajištění rozvoje jistých schopností a znalostí, které školská soustava nemohla podchytit. Právě mimoškolní formy vzdělávání představovaly vhodnou formu zvyšování kvalifikace starších lidí, pro které by bylo zbytečně náročné absolvovat celou vysokou nebo vyšší odbornou školu. Pochopitelně zvláštní pozici v systému mimoškolního vzdělávání měla také samotná Komunistická strana Československa se svými lektorskými sbory, koncentrovanými na ideologickou problematiku. Za jádro mimoškolní výchovy a vzdělání lze označit lidové akademie a lidové univerzity. (Franc & Knapík, 2013)

4.1.7. Zájmová činnost

Za zájmové činnosti byly u nás po roce 1945 souhrnně označovány nejrůznější aktivity, které vyplňovaly volný čas občanů a rozvíjely jejich specifické zájmy. V roce 1948 byla zájmová činnost rozčleněna podle nejrůznějších zaměření na zájmovou činnost uměleckou, technickou, pěstovatelko-šlechtitelskou, tělovýchovnou a kulturní. S růstem objemu volného času a životní úrovně od konce 50. let se spektrum zájmových aktivit postupně rozšiřovalo. Na konci 50. let se začal rozšiřovat pojem koníček a hobby, které se používaly pro označení zájmových aktivit. Celkové počty kroužků v rámci organizované zájmové činnosti je obtížné stanovit pro nejednotnost statistické zpracování. Například v roce 1957 evidovalo jen ROH v českých zemích téměř 11 000 souborů a kroužků LUT dospělých a přes 1 000 souborů a kroužků dětských. Ke stejnému roku ROH zřizovalo přes 8 000 zájmových kroužků pro dospělé (filatelistických, akvaristických, přírodovědeckých, technických, aj.) a asi 3 100 kroužků dětských. Podle „Statistické ročenky“ v Československu v roce 1957 působilo necelých 6 000 zájmových kroužků a přes 11 000 souborů LUT. Velkého rozmachu se zájmová činnost dočkala v roce 1964, kdy ministerstvo školství a kultury evidovalo 43 000 kulturních zájmových kolektivů v celém Československu, z toho 26 000 kolektivů LUT. Na bázi LUT se uplatňovala zejména folkloristika (soubory lidových písní a tanců), instrumentální hudba, pěvecké soubory, umělecký přednes, formy výtvarného umění či ochotnické divadelnictví či loutkářství. V souvislosti s modernizačními trendy začaly v druhé polovině 50. let státní orgány prosazovat jako součást osvětové, školské i zemědělské politiky tzv. polytechnickou výchovu. Polytechnická výchova měla rozšiřovat znalost zaměstnanců o nových technických zařízeních zaváděných do průmyslové výroby, ať již formou specializovaných kurzů a školení, nebo popularizačních přednášek Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí aj. V tomto rámci také státní orgány významně podporovaly tzv. technickou tvořivost, chápanou jako forma dobrovolné zájmové činnosti. Specifickou oblast technické zájmové činnosti tvořily nepochybně nejrůznější formy domácího kutilství, jež bylo tehdy velmi oblíbené.

Samozřejmě a podporovanou oblast zájmů představovala tělovýchovná zájmová činnost a s ní spojené branné aktivity. Kromě tradičních sportů se u nás na konci 50. let začaly více rozšiřovat například judo, tenis, stolní tenis, potápěčství, kanoistika, vodní lyžování, šerm a další. Nezanedbatelnou součástí zájmové činnosti tvořily pestré pěstovatelko-šlechtitelské aktivity. Rozšířily se na rybníkářství, akvaristiku, teraristiku, entomologii, zahrádkářství, včelařství a další. Speciální postavení mělo sbírání hub, které patřilo mezi mimořádně oblíbené relaxační činnosti ve volném čase již v období hluboko před rokem 1945. Důležitou součástí zájmové činnosti tvořilo sběratelství. Pod sběratelství dále spadaly obory numismatika a filatelie. Sběratelství bylo velmi oblíbené. V prosinci roku 1965 tak skupina převážně pražských sběratelů iniciovala vznik Klubu sběratelů kuriozit, který se brzy rozrostl na jednu z největších sběratelských organizací. V lednu 1966 klub registroval 250 členů, k 1. 1. 1967 pak 560 členů a o rok později již 842 členů. Organizovaly výstavy a klub dokonce začal vydávat časopis „Sběratel“. Aktivity klubu vyvrcholily uspořádáním první celostátní výměnné burzy v roce 1968. Klub zprvu zřídil 5 zájmových sekcí: sekci pohlednic a fotografií; sekci etiket, nálepek, obalů a pivních tácků; sekci samorostů; sekci odznaků a sekci různých sbírek a kuriozit. Tematické vymezení sekcí i jejich počet se ovšem přizpůsoboval měnícím se zálibám. V roce 1967 v klubu působilo dokonce 14 sekcí. (Franc & Knapík, 2013)

4.1.8. Děti, mládež a volný čas

Volný čas dětí a mládeže byl probíranou tématikou od druhé poloviny 50. let. Hlavní důvod této pozornosti patrně spočíval ve stále více vnímané nepodloženosti oficiálních proklamací, na jedné straně byly šířeny optimistické vize o perspektivách mladé generace, na straně druhé byly politické vedení a veřejnost konfrontovány s pasivitou mladé generace v politickém životě a zejména narůstajícími problémy s její kriminalitou. Téma volného času dětí a mládeže se stalo velmi sledovaným, například v roce 1957 probíhala na stránkách časopisu „Vlasta“ dlouhodobá anketa zaměřená na využívání volného času mládeží. Těžiště spočívalo na síti mimoškolních zařízení, která se až do 60. let teprve vytvářela, a dále na svazu mládeže, odborovém hnutí, svazu tělesné výchovy, zájmových svazech apod. Základním východiskem pro řešení problematiky trávení volného času dětí a mládeže byl, stejně jako v případech zaměstnaného obyvatelstva, princip organizovanosti a stále silný vliv kolektivismu. (Franc & Knapík, 2013)

V případě školáků od 6 do 15 let se ovlivňování volného času opíralo o činnost Pionýrské organizace ČSM, ta byla často kritizována za nedostatečnou pozornost věnovanou „potřebám dětí“ a plnila tak spíše doplňkovou funkci. Již na počátku 50. let se výrazně začala rozšiřovat síť družin mládeže, které zajišťovaly péči a výchovu bezprostředně po skončení vyučování, během pracovní doby rodičů. Družiny však navštěvovaly hlavně děti od 1. do 5. třídy, od 6. Třídy děti družinu téměř nenavštěvovaly. Pro děti 6. až 9. tříd se proto začaly zkoušet nové formy mimoškolní výchovy. Začaly ve 20 vybraných školách existovat tzv. školní (pionýrské) kluby. Školní kluby přitom přinesly další zátěž pro učitele. Další typ zařízení pro využívání volného času dětí a mládeže představovaly domy pionýrů a mládeže, postupně zřizované v okresních a krajských městech již od konce 40. let. Tuto síť ještě doplňovaly pionýrské stanice. Specifickou kategorií volného času dětí tvořilo přirozeně období letních prázdnin. Od konce 50. let stále většího významu nabývaly pionýrské tábory. (Franc & Knapík, 2013)

Velmi sledovanou skupinou dětí a mládeže se stala skupina ve věku 16 až 18 let. Největší nebezpečí bylo spatřováno v tzv. partách, tedy neformálních skupinách mládeže, v jejichž rámci zejména mladí muži trávili většinu svého volného času. Tyto skupinky přitom podle odborníků

odpovídaly tendenci mladých lidí se vyhnout dohledu dospělých a trávit čas mezi vrstevníky. Mládež si nedokázala poradit s tím, jak svůj volný čas trávit. Značná část kriminality páchané v partách zkrátka pramenila z nudy. Pro mládež začaly vznikat různé kluby. Právě moderní taneční hudba hrála ve volném čase značné části především městské mládeže doslova ústřední roli. Vztah režimu k alternativním hudebním stylům, zejména rock'n'rollu či bigbeatu, se ve sledovaném období výrazně měnil ve smyslu zvyšování tolerance vůči novým směrům, což souviselo i s oslabováním ideologického tlaku. V tisku pro mládež se často objevoval např. Václav Neckář, který měl v časopise MY dokonce vlastní rubriku. Velmi oblíbený byl i poslech rozhlasových stanic, mezi nejoblíbenější patřily například Svobodná Evropa, BBC, nebo Hlas Ameriky. (Franc & Knapík, 2013)

Mládež byla velmi sledovanou skupinou obyvatel, byly pro ni zřizovány například kavárny mládeže, které však příliš úspěšné nebyly. Nízká návštěvnost byla hlavně kvůli zákazu prodeje alkoholu. Naopak kluby mládeže, které zakládal Československý svaz mládeže ve spolupráci s místními odborovými orgány a národními výbory ve větší míře od roku 1964, se staly jakousi vzorovou formou kulturního naplňování volného času. Do roku 1966 vzniklo celkem 774 takových klubů. Velkým problémem vnímaným v 60. letech byla stále rostoucí neochota mládeže angažovat se ve volném čase ve veřejném politickém životě, který ostře kontrastoval s aktivitou mladých lidí v období těsně po druhé světové válce. (Franc & Knapík, 2013)

5. Dobové formy trávení volného času

Závěrečná část teoretické části se věnuje konkrétním dobovým formám trávení volného času. Kapitola je rozdělena dle způsobu trávení volného času, jedná se o společenský život a individuální zájmy. Tyto formy volného času během let 1945 – 1967 procházely důležitými proměnami.

5.1. Společenský život

Dobové formy trávení volného času lze rozdělit ještě do skupin dle zájmů. Jedná se převážně o cestování, které procházelo výraznými změnami v letech 1957 – 1967. Obecně lze říci, že do pozadí ustupovaly kolektivně trávené dovolené v zotavovnách a začaly se upřednostňovat různé individuální varianty. Od 60. let byly častější výjezdy do zahraničí. Formy cestování lze rozdělit následovně:

5.1.1. Rekreační

V rámci rekreačních ROH se zahušťovala síť zotavoven a chat vlastněných jednotlivými podniky. Do těchto zařízení jezdili prakticky pouze zaměstnanci vlastníka objektu, jejich rodinní příslušníci a případně ještě pracující z družebních podniků a institucí. V letech 1961 – 1965 stoupl počet rekreačních objektů vlastněných podniky a institucemi z 2 986 na 4 196. Další možností trávení volného času byly zájezdy za památkami i k vodě. Výrazným kolektivním prvkem posilovaly společné jedno nebo vícedenní zájezdy organizované odborovými organizacemi na pracovištích. Podobné akce pořádaly podniky Čedok a Turista již v první polovině 50. let. Mimořádnou oblibu si získaly zejména různě komponované trasy po českých a slovenských státních hradech a zámcích. Celková zanedbanost péče o památky se projevovala i nedostupností základní literatury, která nově vycházela zdoluhavě, nesolidně a bez hlubších znalostí. V centru kritiky se ocitala i nízká kvalifikace místních průvodců, za něž po decentralizaci zodpovídaly jednotlivé stupně národních výborů. Za „polovolnou“ činnost bychom mohli označit zájezdy na různé veletrhy či výstavy. Další specialitou byly výjezdy do rekreačních míst s možností koupání ve volné přírodě v odpoledních hodinách všedních dnů. Zájezdy pořádané odbory nebo přímo závodem výrazně utužovaly pospolitost pracovních kolektivů

a identifikaci lidí s jejich podnikem. Nicméně různé zájezdy pořádaly i existující spolky, např. tělovýchovné jednoty, dobrovolní hasiči apod. (Franc & Knapík, 2013)

I když děti měly i vlastní specifickou formu trávení prázdnin spojenou často s pracovištěm jednoho z rodičů – pobyt v pionýrských táborech, neznamena tato skutečnost, že by byly vylučovány z dovolených rodičů. Naopak rodinná dovolená obvykle doplňovala pobyt na pionýrském táboře. Společně s pobyty u prarodičů či jiných příbuzných na venkově tak měly městské děti zajištěný program po celé prázdniny mimo prostor bytu. Stále větší oblibě se těšil pobyt na chatách a chalupách na venkově, který byl podpořen postupnou motorizací obyvatelstva. Tento způsob trávení dovolené do určité míry navazoval na tradici tzv. letních bytů, která se úspěšně rozvíjela před rokem 1945 jako způsob trávení volného času středních a částečně také vyšších vrstev společnosti. Tento trend ještě posílilo zavádění pětidenního pracovního týdne v druhé polovině 60. let. Chataření a chalupaření narušovaly jednoznačně koncept kolektivně prožívané rekreace a naopak výrazně podporovaly rodinný charakter trávení volného času o dovolených. Nedá se však říci, že by se politická moc stavěla k tomuto trendu nějak negativně. Kritika směřovala spíše ze strany architektů a ochránců životního prostředí, kterým se nezamlouvala živelnost rozvoje chatových osad a jejich často velmi problematické zasazení do krajiny. (Franc & Knapík, 2013)

5.1.2. Kempování, tramping

S rozvojem motorizace se rychle šířila obliba autokempů rozmístěných především v přírodně atraktivním prostředí u vodních toků a ploch. V některých případech v rámci kempinkového komplexu vznikala i zástavba jednoduchých chatiček nabízejících přece jen lepší ochranu před deštěm než prosté stany. Teprve v druhé polovině 60. let se začaly budovat pro automobilisty i speciální ubytovny hotelového typu – motely. Ještě v roce 1960 však bylo jejich zřizování odmítnuto jako zbytečné. Mnohem rozšířenější autokempinkové tábory zřizovaly především samotné motoristické organizace, například mototuristická oddělení Svazarmu respektive Automotokluby. Pochopitelně specifický postoj k rodinnému trávení volného času o dovolených a prázdninách zastávala valná část dospívající mládeže, která jednoznačně upřednostňovala pobyt mezi vrstevníky. Mládež, která nevlastnila automobil ani motocykl, mohla využívat při cestách mimo bydliště metodu, která se ve sledovaném období velice rychle šířila zejména kvůli rychlé motorizaci – autostop. Mladí lidé autostopem necestovali pouze po Československu, ale dalo se vycestovat i do zahraničí. Další formou trávení volného času je tramping, který však nebyl společností vnímán příliš pozitivně. Represivní orgány vnímaly trampy jako určitou odrůdu chuligánů a obviňovaly je všeobecně z výtržnictví, alkoholismu a často i krádeží. Ve společnosti zkrátka nebyl tramping vůbec žádoucí. Přesto se tramping snažily podporovat různé organizace a časopisy. Vznikala celá řada tramských písní. K lepšímu průniku do tramského prostředí mělo sloužit i vytvoření systému tábornických škol a základen tramských osad. I přesto všechny tyto snahy nebyl tramping dřívější vládou pochopen. (Franc & Knapík, 2013)

5.1.3. Cesty do zahraničí

Období 1957-1967 přineslo dramatickou změnu zejména v cestování do zahraničí. Spousta lidí toužila odcestovat za hranice Československa. Za největší lákadlo můžeme jednoznačně označit moře. Dovolené v zahraničí představovaly pravděpodobně nejvýznamnější statkový symbol v oblasti trávení volného času. Sociálně nejvýše postavené skupiny obyvatelstva se poznaly podle častých (třeba i každoročními) dovolenými za hranicemi Československa. Dovolenkové pobyty za hranicemi představovaly finančně nákladnou záležitost. Na konci 40. let a v první polovině 50. let se pobyty

v zahraničí zredukovaly na minimum. Až po roce 1956 nastal zlom, kdy se zjednodušily cesty do zemí východního bloku, ke kterým nebyl potřeba pas, ale vydávaly se zvláštní cestovní přílohy k občanskému průkazu, u hromadných zájezdů fungovaly zvláštní soupisky všech účastníků. Již v této době existovalo několik cestovních kanceláří, které zprostředkovávaly zájezdy do zahraničí, mezi ně patřily ČEDOK, ČSM, Sport-turist, Auto-turist apod. Počet turistických cest stoupal v závěru 50. a na počátku 60. let velmi pomalu. K zásadnímu zlomu ovšem došlo v roce 1963, kdy bylo cestování do „zemí socialistického tábora“ do značné míry uvolněno a k nezanedbatelnému změkčení došlo i v případě zájezdů do západních zemí. Počet občanů, kteří alespoň část své dovolené trávili v zahraničí, narůstal rychlým tempem. Například v roce 1967 bylo vydáno celkem 1 672 254 cestovních dokladů. Ve stejném roce bylo umožněno celkem 261 081 soukromých cest na „Západ“. Co se týkalo cest do zemí západního bloku, nejčastěji se jezdilo do Polska, Maďarska či NDR. U zájezdů k moři byly oblíbené cesty na Balkán a k Černému nebo Jaderskému moři. Časté byly zájezdy do Jugoslávie či Bulharska. Destinace jako Kanárské ostrovy nebo Havaj byly prakticky nedostupné. Významnou roli sehrával čas. Bylo obtížné se k destinacím u moře dostat, protože cesta trvala velmi dlouho. Zbývající hodiny však rekreační trávili pasivním odpočinkem u moře či jiné vodní plochy. Dovolené v zahraničí byly finančně velmi náročné, proto se většina rekreačních na poznávání památek či do tamních restaurací vůbec nedostala. (Franc & Knapík, 2013)

5.1.4. Pionýrské tábory ROH

Pionýrské tábory se začaly rozšiřovat od druhé poloviny 50. let a stávaly se výraznou součástí v oblasti trávení volného času. Stát tak mohl pomocí táborového programu kontrolovat a ovlivňovat výchovu tehdejších dětí a mládeže. Pionýrské tábory byly především určeny dětem ve věku od 7 do 14 let. Přestože dobové materiály uváděly, že tábory nemají být pokračováním školního učení, mnohdy se tomu velmi přibližovaly. V mnohém se přibližovaly školám v přírodě. Klíčovou roli na pionýrských táborech hrála etická výchova, respektive osvojování a posilování principů tzv. socialistické morálky. Kromě etické výchovy se dbalo na výchovu k vlastenectví a brannosti, pracovní výchovu a také sportovní výchovu. Dbalo se nejen na povinné ranní rozčvičky a sportovní hry, ale i na plavání. Účast na pionýrských táborech byla vysoká, v roce 1951 se pionýrského tábora účastnilo přibližně 300 000 dětí, z toho 200 000 z českých zemí. Poté v roce 1955 vláda rozhodla o tom, že pořádání pionýrských táborů převezmou společenské organizace, především poté Revoluční odborové hnutí. Společně s novými pořadateli se změnil i postup pro utváření dětských kolektivů. Již děti nejezdily na tábory v rámci školních skupiny, ale jezdily na tábory, které byly provozované podnikem, ve kterém pracoval alespoň jeden z rodičů. Na táborech tedy vznikaly zcela nové kolektivy. Kromě ROH tábory začaly organizovat ještě sdružení rodičů a přátel školy, Československý Červený kříž, Československý svaz tělesné výchovy a další. (Franc & Knapík, 2013)

Na rozdíl od skautských táborů měli pionýři ve většině případů na svých táborech vše zajištěno předem dospělými, což sice bylo pohodlnější, ale na druhé straně to děti příliš nevedlo k samostatnosti a připravovalo je to o dobrodružné zážitky. Jisté pionýrské tábory připomínaly spíše hotelové ubytování, a proto se v 60. letech na tento problém začalo upozorňovat. Při tehdejších diskuzích byly zdůrazňovány potřeby zapojit děti více do příprav a provozu tábora. (Franc & Knapík, 2013)

Celkový organizační rámec pro pořádání pionýrských táborů ROH se opíral o směrnice, které počátkem roku 1956 společně vydala Ústřední rada odborů, Ústřední výbor Československého svazu mládeže, ministerstva školství a kultury, zdravotnictví, financí, Státní výbor pro tělesnou výchovu

a sport a Československý Červený kříž. Zájem o pobyt na pionýrském táboře byl natolik vysoký, že kapacita táborů nestačila pro veškerý počet dětí, který se hlásil na pionýrský tábor, proto musel být zaváděn výběrový systém. Podobné výběrové řízení probíhalo i při výběru organizačních a výchovných pracovníků pionýrského tábora. Důležité je říci, že pracovníci na pionýrském táboře tuto činnost prováděli dobrovolně a ve svém volnu. (Franc & Knapík, 2013)

5.2. Individuální zájmy

I individuální zájmy lze rozdělit do několika skupin, podle toho, jaké zájmové činnosti se lidé věnovali. Jedná se o zájmy, které byly především prováděny v soukromí. Lze je rozdělit následovně:

5.2.1. Televize

Obliba sledování televize v letech 1957-1967 neustále stoupala. Česká televize se stala jednou z klíčových institucí zprostředkovávající široký sortiment nejrůznějších informací. Z „českého národa“ se stal „národ televizní“, ovšem přesný okamžik tohoto zlomu nelze přesně vymezit. I přesto, že se o televizi mluvilo jako o neodmyslitelné součásti života společnosti, zůstávala televize jako velmi nákladný přístroj. Zejména řada důchodců nebyla schopná si tento „luxus“ dovolit. Po roce 1960 vzrostl počet pořadů pro děti a rozšiřoval se prostor pro vzdělávací relace. Skupina reformně komunisticky orientovaných intelektuálů v druhé polovině 60. let považovala Československou televizi za nástroj šíření svých myšlenek v podobě různých publicistických a zpravodajských pořadů. Oblíbenou televizní rubrikou byl sport. Mezi velké hity patřil fotbal, hokej a v první polovině 60. let také krasobruslení. Právě na sportovní a zábavné pořady se scházely nejen celé rodiny, ale i sousedi a známí. Mezi mimořádně oblíbené pořady patřily estrády. Estrády se vztahovaly k různým výročím jako třeba k 1. máji nebo byly věnovány některým skupinám obyvatel podle jejich profese, věku nebo pohlaví. V televizi samozřejmě lidé mohli vidět i tehdejší filmy, přejímané filmy byly spíše v ústraní, vysílali se spíše české filmy, například i z období první republiky nebo protektorátu. Hodně byly zastoupeny i sovětské snímky a nechyběly ani filmy z dalších zemí východního bloku. (Franc & Knapík, 2013)

Televize se již ve sledovaném období musela neustále vyrovnávat s podezřením, že sledování jejího programu představuje naprosto nevyhovující formu trávení volného času, protože podporuje pasivní konzumaci. Následně se v 70. a 80. letech začala objevovat kritika, že sledování televize přispívá k obezitě a k fyzické pasivitě. Dále se objevovala varování, že se děti dívají na televize i v době, kdy už by dávno měli spát, a sledují pořady nevhodné pro jejich věk. Přelom 60. a 70. let pak přinesl výrazné změny v celém televizním vysílání v Československu a to v zahájení vysílání dvou programů a postupný přechod na barevné vysílání. Televize se od té doby stala nedílnou součástí každodenního života člověka a formovala život Čechů i Slováků. (Franc & Knapík, 2013)

5.2.2. Sběratelství

Filumenie, sběratelství nálepek ze zápalkových krabiček či sběratelství dalších předmětů spojených se sirkařstvím, představuje poměrně starý sběratelská obor, jehož tradice sahají až do 30. let 19. století. Přes dlouholetou tradici se u nás začal rozvíjet až po druhé světové válce. Konkrétní příčiny růstu počtu filumenistů můžeme hledat ve specifických společensko-politických podmínkách. České země se mohly pochlubit bohatou tradicí sirkařství provázenou širokým sortimentem nálepek. Zápalková krabička se stávala předmětem denní potřeby a tudíž i nositelem různých propagandistických hesel, v této souvislosti se o zápalkových krabičkách začalo mluvit jako o nejmenších plakátech. Čeští filumenisté nebyli zprvu centrálně organizovaní. Až roce 1949 se

podařilo zorganizovat výměnnou schůzku pražských sběratelů, na niž až do roku 1951 navazovaly schůzky další. Filumenisté byli sjednocováni s filatelisty, avšak těmi byla filumenie označena jako „krok zpět“, tudíž byli filumenisté vytěsňováni. Filumenisté si tedy zakládali vlastní sdružení. Mezi první sdružení filumenistů můžeme zařadit Kroužek filumenistů při závodním klubu ROH Československých státních drah v Přerově. Další začaly vznikat v Pardubicích, v Praze, Ostravě, Českých Budějovicích a dalších městech. Dokonce vznikl i Český Filumenistický svaz, který přetrval po dobu normalizace a čítal kolem 5 000 členů. Celkový zájem o filumenii neztrácel na své váze, stále byli lidé, kteří se tímto oborem zabývali. (Franc & Knapík, 2013)

5.2.3. Kutilství

Kutilství je fenomén spojovaný především s obdobím tzv. normalizace, tedy se 70. a 80. lety. Výraz kutilství lze chápat jako drobnou manuálně-technickou práci v domácnosti, při níž subjektivní pocit uspokojení ze samotné práce převažuje nad jejím užitkem. Rozvoj kutilství se pojí právě se 70. a 80. lety, kdy docházelo ke zkrácení pracovní doby a zavedení pětidenního pracovního týdne, tudíž lidem zbývalo více volného času a měli tedy prostor se věnovat svým koníčkům. Významnou roli v této oblasti také sehrály tehdejší časopisy, jako byly „Chatař – chalupář“, „Udělej/Urob si sám“ a později i proslulý televizní pořad „Receptář nejen na neděli“ s Přemkem Podlahou, který byl v tomto směru významnou osobností, který kutilství a zahrádkářství povýšil přímo na životní styl. Jako hlavní příčina růstu obliby kutilství byla uváděna obecně především kompenzační role ve společnosti, kde celkově manuální práce, a to zejména té řemeslné, ubývalo. Některé zdroje však uváděly, že to souvisí s kompenzací činnosti v zaměstnání. Kutilství bylo především individuální aktivitou, ovšem v některých případech díla vznikala za pomoci členů rodiny nebo v kruhu nejbližších přátel. Patrně největším problémem kutilů byl nedostatek materiálu. Mnozí autoři textů o kutilství psali se zájmem o výstavbách hobby-marketů v západní Evropě. V Českých zemích se nabídka materiálů rozšiřovala velmi pomalu. (Franc & Knapík, 2013)

5.2.4. Modelářství

Modelářství prošlo během 50. a 60. let zásadními proměnami, které odrážely nejen změny postoje státu k tomuto druhu zájmové činnosti, ale také modernizační trendy včetně vlivů vyspělého západního světa. Koncem 50. let bylo v Československu organizováno zhruba 18 000 modelářů. V polovině 60. let se jejich počet zdvojnásobil, přičemž v roce 1967 je organizačně podchyceno již 40 000 modelářů. Úměrně růstu počtu zájemců se zvyšoval i zájem laické veřejnosti a médií. Téma modelářství bylo také frekventováno v tisku. Značný prostor modelářství věnovaly časopisy pro mládež, zejména „Věda a technika mládeži“, měsíčník „ABC mladých techniků a přírodovědců“, čtrnáctideník „Věda a technika mládeži“ a další. Po roce 1945 se u nás rozvíjelo několik druhů modelářství. (Franc & Knapík, 2013)

V první řadě je potřeba zmínit letecké modelářství, které se opíralo o bohatou tradici letectví v českých zemích. V 50. letech se u nás rozlišovaly tři základní kategorie modelů, jednalo se o motorové modely, modely na gumový pohon a větroně. Kvalita československého leteckého modelářství se prověřovala na řadě domácích soutěží a na mezinárodním poli, kde se našemu leteckému modelářství podařilo zajistit velmi dobré jméno. (Franc & Knapík, 2013)

Během 50. let se u nás začalo rozvíjet také organizované automobilové modelářství. Toto modelářství se rozvíjelo na stavbě tzv. upoutaných modelů, které spočívalo ve stavění pojízdných maket a polomaket automobilů, které závodily na speciálně upravených venkovních kruhových

drahách. Centra automobilového modelářství vznikla zejména při autoklubech v Praze, Brně a Bratislavě. Stavěly se především dráhové modely, ovšem stavba domácích autodrah byla ještě finančně málo dostupná. Situace však byla ještě horší, protože chyběl v podstatě veškerý sortiment pro stavbu modelů a autodrah. Stavební materiál se kupoval v Tuzexu nebo dokonce v Rakousku. Tuto možnost si však nemohl dovolit každý. Také automobiloví modeláři si měřili kvalitu svých modelů na soutěžích. (Franc & Knapík, 2013)

Velmi rozšířeným druhem modelářství bylo železniční modelářství. Železniční modelářství se v českých zemích opíralo o dlouhou tradici úzce související s budováním železniční sítě. Již v druhé polovině 19. století bylo možné pořídit jako hračky nákladné miniaturní modely lokomotiv a vagónů, počátkem 20. století se pak začala rozvíjet sériová výroba modelů vlakových souprav. Tehdy vzniklo pouto mezi hračkářským průmyslem a železničním modelářstvím. Tak, jako v automobilovém modelářství, i v železničním modelářství museli modeláři překonávat potíže při zajišťování základního stavebního materiálu a stavebních součástek. Vzhledem k tomu, že v Československu v podstatě neexistovala výroba modelářského sortimentu, byli zájemci závislí na dodávkách zboží dováženého především z NDR. (Franc & Knapík, 2013)

Mimo tyto základní druhy modelářství existovala spousta dalších druhů modelářství. Například se modeláři věnovali lodnímu modelářství. Modeláři mohli navázat na tradice z meziválečného období, stavěli se lodě jak válečné, tak i například plachetnice. I v rámci lodního modelářství se konaly různé soutěže, které utužovaly mezinárodní kontakty. Značnou oblibu získávalo i raketové modelářství. Navazovalo tak na sovětské úspěchy při dobývání vesmíru. V rámci těchto misí se raketa stala jakousi ikonou úspěchu socialismu. Raketové modelářství dokonce mělo i své vlastní mistrovství, které bylo poprvé uspořádáno v říjnu roku 1965 v Brně a zúčastnilo se ho 135 modelářů se 700 modely, při soutěži vzlétlo 100 raket, 86 raket se zatížením a 46 raketoplánů. V Československu se dále začal vyvíjet zcela nový druh modelářství a to plastické modelářství. Jeho podstata spočívala ve stavbě nefunkčních modelů z plastických hmot, nejprve převážně modelů letadel a lodí. Nejprve mezi modeláři vládla nedůvěra a odmítavý postoj. Tento trend k nám dorazil z USA, později se plastické modelářství začalo rozvíjet i ve Velké Británii, Francii či Japonsku. Postupem času se v Československu rozšiřovali příznivci plastického modelářství, kteří vytvářeli vlastní kroužky, které vznikali od roku 1964. (Franc & Knapík, 2013)

Modelářství bylo v Československu velmi oblíbenou zájmovou činností, vznikaly různé modelářské kroužky, probíhaly modelářské soutěže. Tomuto zájmu se věnovalo několik tisíc příznivců. Jediným negativem modelářství byla jeho finanční náročnost a špatné zásobování materiálem. Stavební materiál se v Československu dal sehnat pouze v prodejnách Svazarmu, Drobného zboží a později Mladého technika. Na alarmující stav zásobování modelářů upozorňovaly vedoucí orgány Svazarmu, zejména v letech 1956, 1958, 1961, 1962 a v roce 1966. Mezidobí byla pak vyplněna dílčím zlepšením situace. Mezi nedostatkové suroviny a materiály patřily v 50. a 60. letech zejména nitrometr (důležitá složka paliva motorů), speciální potahové papíry pro modely letadel, balza, bambus, gumová vlákna, dřevěné lišty, lepidla apod. Pokud už se k modelářům tento materiál dostal, velmi často se stávalo, že byl nekvalitní. Od roku 1962 se začaly zřizovat specializované prodejny „Mladý technik“. Nedostatky v distribuci měla pomoci odstraňovat ještě zásilková služba, kterou nabízely větší prodejny „Modelářských potřeb“. Ta ovšem často kolabovala, když se na tyto prodejny obraceli modeláři, kteří nepořídili v místech svého bydliště. Nespolehlivost distribuční sítě byla například řešena tím, že modeláři se dohodli přímo s výrobcem na zaslání výrobků zájemcům na

dobírku, konkrétně se tak v roce 1964 dohodli železniční modeláři s národním podnikem Kovoplast Nitra. (Franc & Knapík, 2013)

Praktická část

6. Cíle a hypotézy výzkumu

Za cíle své bakalářské práce jsem zvolila následující:

1. Zjistit informovanost o problematice volného času.
2. Zjistit, jak mládež trávila volný čas po druhé světové válce.
3. Zjistit, jak mládež tráví volný čas dnes.
4. Zjistit rozdíly v trávení volného času po druhé světové válce a dnes.
5. Zjistit, zda volný čas ovlivňovali rodiče a povinnosti a zda ho ovlivňují dnes.

K uvedeným cílům jsem zvolila tyto hypotézy:

1. Většina dotazovaných, jak z řad dnešní tak i tehdejší mládeže, bude vědět, co pojem volný čas znamená.
2. Lidé, kteří dětství prožívali po druhé světové válce, trávili svůj volný čas sportovními či kulturními aktivitami.
3. Dnešní mládež tráví volný čas nejčastěji s elektronickými přístroji.
4. Dle mého názoru budou rozdíly v trávení volného času značné. V dnešní době je minimum mládeže, která by volný čas trávila jako po druhé světové válce.
5. Myslím si, že po druhé světové byl volný čas ovlivňován povinnostmi a rodiči, ale v dnešní době již vliv rodičů a povinností není tak velký.

7. Dotazníkové šetření

Pro svůj výzkum jsem zvolila 2 výzkumné vzorky. Jednu skupinu tvoří nynější důchodci, kteří své dětství prožili po druhé světové válce, tato skupina je tvořena lidmi narozenými ve věku 1935 – 1960. Druhou skupinu tvoří dnešní mládež, tedy děti narozené v letech 1998 – 2005. Dotazníky starší skupině jsem rozdávala náhodně, především z řad známých. Celkem jim bylo rozdáno 50 dotazníků. Dnešní mládeži jsem rozdala celkem 95 dotazníků, které jsem umístila do 8. a 9. tříd do jedné ze základních škol v místě mého bydliště. Z řad starší skupiny se mi vrátilo celkem 46 dotazníků a z řad mládeže 87.

Dotazník byl tvořen pouze základními otázkami, tak abych se dozvěděla přesně to, co potřebuji. Je tvořen uzavřenými a polouzavřenými otázkami. Dotazníky byly rozdány všem respondentům a jejich vyplňování bylo zcela anonymní. Dotazník obsahuje celkem 7 otázek, které byly totožné pro obě skupiny respondentů. Dotazník měl pouze jednu podobu, která byla rozdána každému respondentovi. (Gavora, 2010)

Otázky měli následující znění:

Otázka č. 1: V jakém roce jste se narodil/a?

Otázka č. 2: Co je podle vás volný čas?

Otázka č. 3: Kolik hodin volného času jste měl/a/máte ve vašem dětství denně?

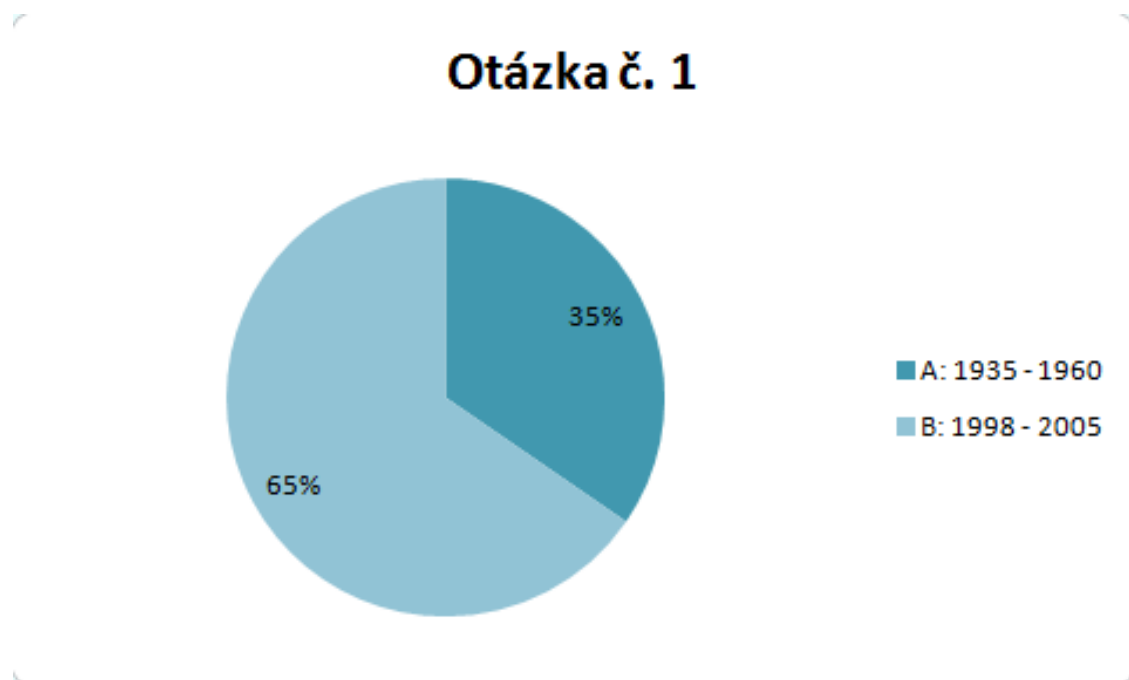
Otázka č. 4: Co jste nejčastěji dělal/a/děláte po příchodu ze školského zařízení?

Otázka č. 5: Byl/je ovlivňován váš volný čas povinnostmi?

Otázka č. 6: Byl/je ovlivňován váš volný čas vašimi rodiči?

Otázka č. 7: Provozoval/a jste/provozujete nějaké zájmové činnosti ve svém volném čase?

Graf č. 1:



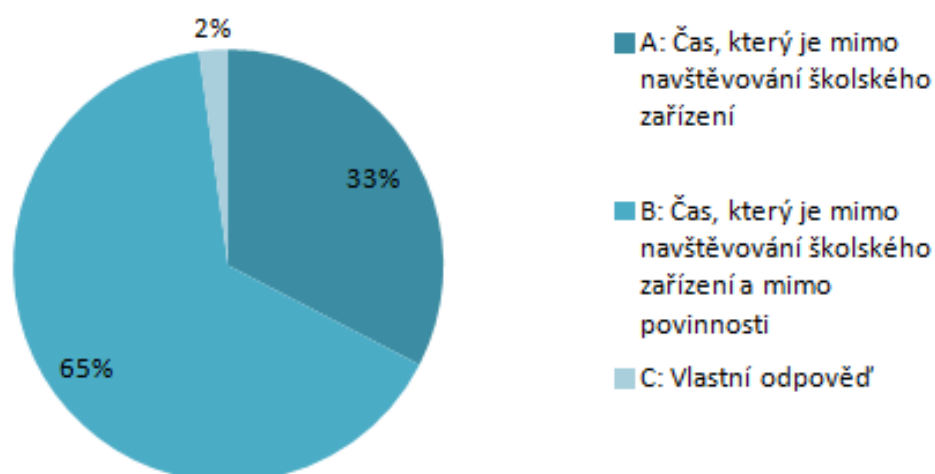
V grafu je procentuelně znázorněno zastoupení jednotlivých skupin respondentů. Ze všech dotazovaných bylo 35% v letech narození 1935 – 1960 a 65% se narodilo v letech 1998 – 2005.

8.1 Mládež trávící volný čas po druhé světové válce

Následující grafy budou znázorňovat odpovědi z dotazníků, které byly rozdány lidem narozeným v letech 1935 – 1960.

Graf č. 2: Otázka č. 2

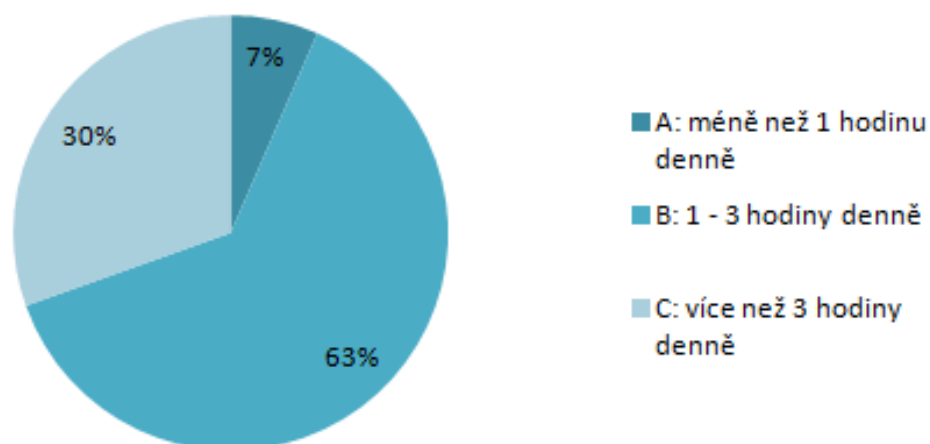
Otázka č. 2



V grafu č. 2 jsou znázorněny odpovědi na otázku č. 2: „Co je podle váš volný čas?“. Většina odpovídajících věděla, co pojem volný čas znamená, tedy 65% zvolila správnou odpověď B.

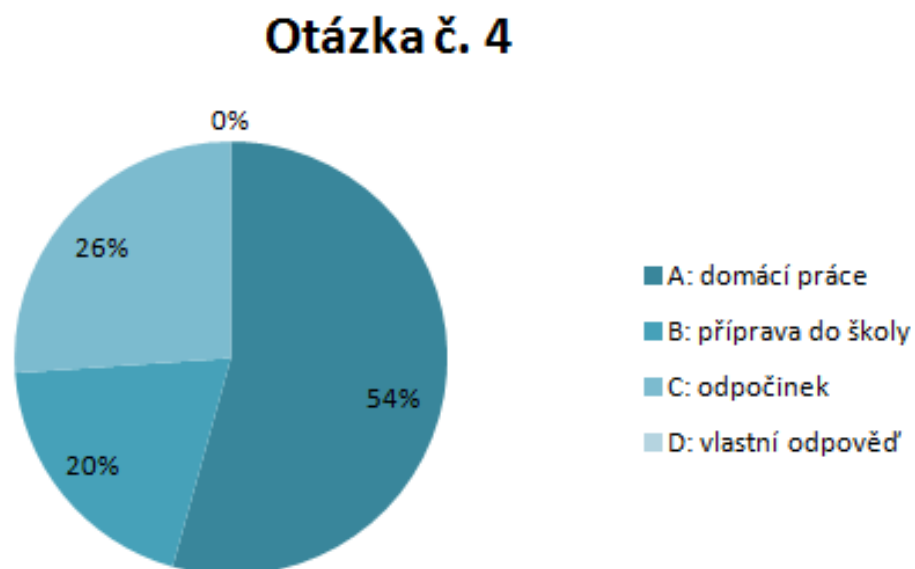
Graf č. 3: Otázka č. 3

Otázka č. 3



V grafu č. 3 respondenti odpovídali na otázku č. 3: „Kolik hodin volného času jste měl/a ve vašem dětství denně?“. 63% dotazovaných mělo ve svém dětství 1 – 3 hodiny volného času denně. Ze všech dotazovaných respondentů mělo 30% více než 3 hodiny volného času.

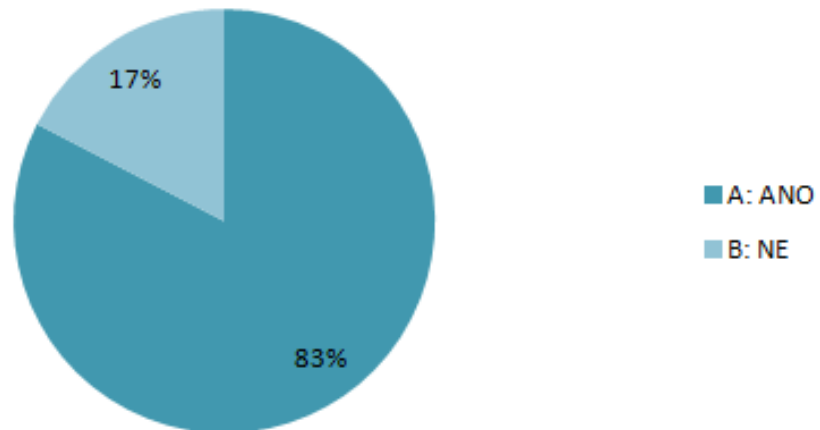
Graf č. 4: Otázka č. 4



V grafu č. 4 respondenti odpovídali na otázku č. 4: „Co jste nejčastěji dělal/a po příchodu ze školského zařízení?“. Více než polovina dotazovaných zvolila odpověď A, tedy domácí práce. Celkem ji zvolilo 54% dotazovaných. Druhá nejčastější odpověď byla C, tedy odpočinek. Přípravu do školy zvolilo pouze 20% respondentů.

Graf č. 5: Otázka č. 5

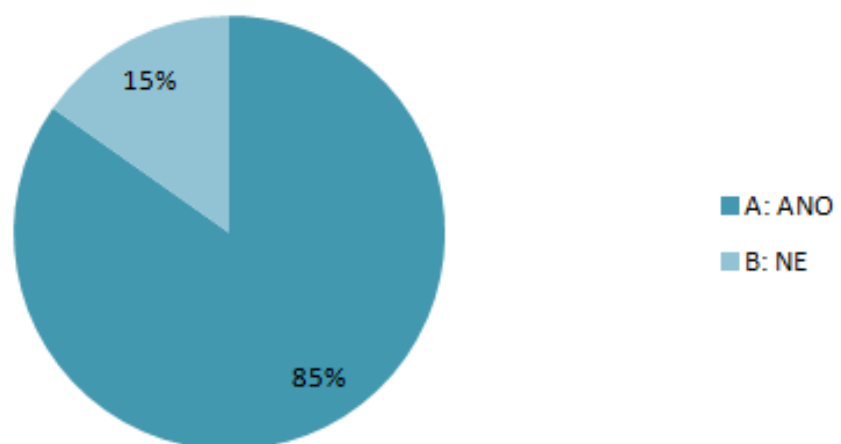
Otázka č. 5



C grafu č. 5 respondenti odpovídali na otázku č. 5: „Byl váš volný čas ovlivňován povinnostmi?“. Tehdejší režim a povinnosti příliš nedovolovaly dětem prožít nebo vůbec mít nějaký volný čas. Kolem domácnosti bylo spoustu práce, pokud lidé bydleli na vesnicích a měli statky a podobně. Celých 83% respondentů zvolilo odpověď A, což bylo ovlivňování volného času povinnostmi.

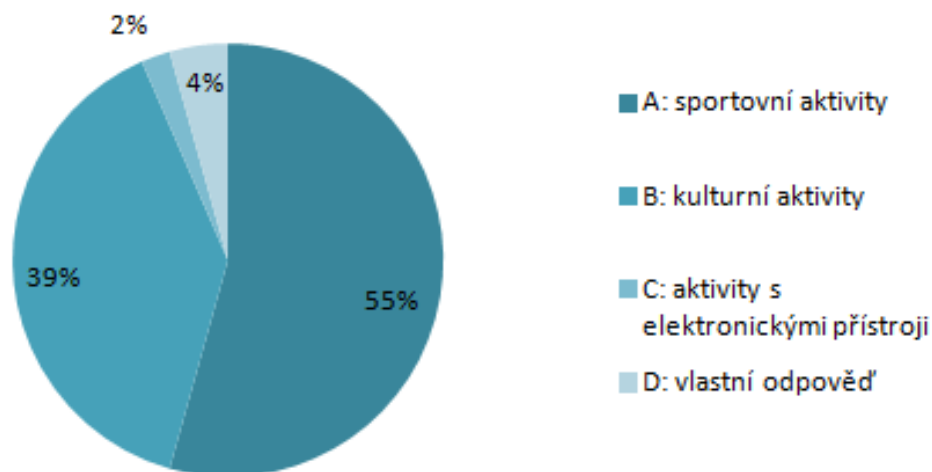
Graf č. 6: Otázka č. 6

Otázka č. 6



V grafu č. 6 respondenti odpovídali na otázku č. 6: „Byl váš volný čas ovlivňován vašimi rodiči?“. Výsledky ukázaly, že 85% respondentů ovlivňovali volný čas jejich rodiče. Pouhých 15% dotazovaných nebylo ve volném čase nijak ovlivňováno.

Otázka č. 7

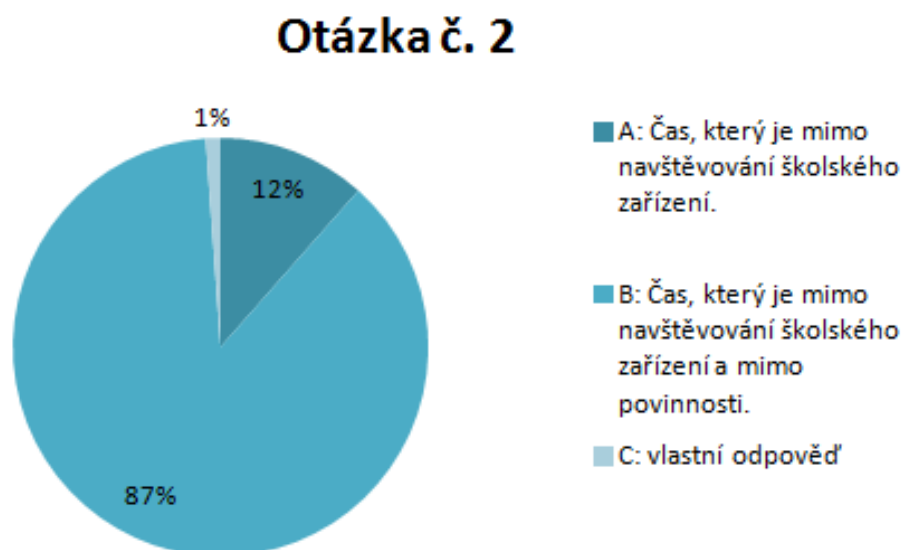


V grafu č. 7 respondenti odpovídali na otázku č. 7: „Provozoval/a jste nějaké zájmové činnosti ve svém volném čase?“ Po druhé světové válce nebylo příliš možností čemu se věnovat ve volném čase, hlavně kvůli tomu, že volný čas se teprve formoval. 55% dotazovaných zvolilo odpověď A, tedy sportovní aktivity, 39% z nich zvolilo kulturní aktivity a 4% napsala vlastní odpověď. Respondenti, kteří zvolili vlastní odpověď, uvedli, že volný čas trávili malování či kreslením a také ručními pracemi jako bylo pletení, háčkování nebo šití. Dříve nebylo příliš možností, jak trávit volný čas, proto se většina snažila volný čas využít smysluplně. Část volného času věnovali i zájmům, které byly nějakým způsobem praktické pro rodinu, jako bylo například háčkování, šití či pletení.

8.2 Mládež trávící volný čas dnes

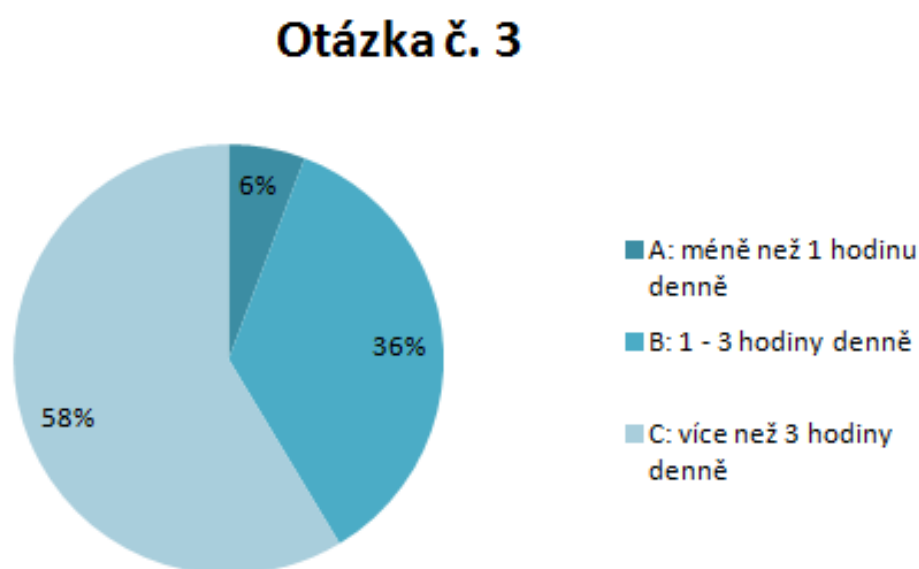
Následující grafy budou znázorňovat odpovědi z dotazníků, které byly rozdány dětem narozeným v letech 1998 – 2005.

Graf č. 8: Otázka č. 2



V grafu č. 8 respondenti odpovídali na otázku č. 2: „Co je podle vás volný čas?“. Vyplynulo, že většina respondentů věděla, co pojem volný čas znamená. Na tuto otázku celkem 87% zodpovědělo správně. Akorát jeden respondent odpověděl, že veškerý jeho čas je vlastně volným časem.

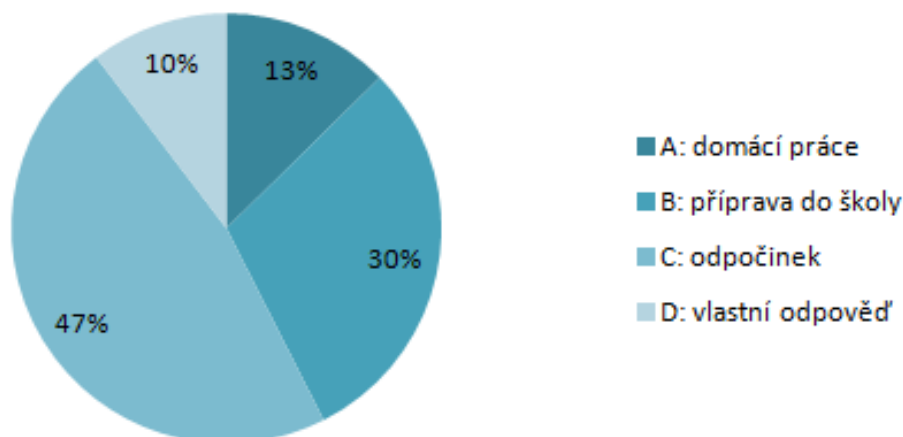
Graf č. 9: Otázka č. 3



V grafu č. 9 respondenti odpovídali na otázku č. 3: „Kolik hodin volného času máte ve svém dětství denně?“. Výsledky ukazují, že dnešní mládež má mnohem více volného času než mládež po druhé světové válce. Mládež po druhé světové válce měla nejčastěji 1 – 3 hodiny volného času denně, kdežto dnešní mládež nejčastěji odpověděla, že má více než 3 hodiny volného času denně.

Graf č. 10: Otázka č. 4

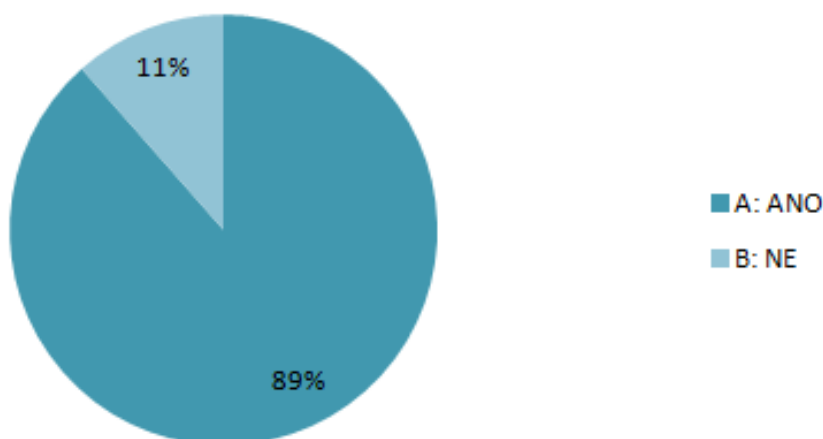
Otázka č. 4



V grafu č. 10 respondenti odpovídají na otázku č. 4: „Co nejčastěji děláte po příchodu ze školského zařízení?“. Dnešní mládež na tuto otázku odpovídala nejčastěji odpovědí C, tedy odpočinek. 30% odpovědělo, že se věnuje přípravě do školy a pouhých 13% dotazovaných se věnuje domácím pracím.

Graf č. 11: Otázka č. 5

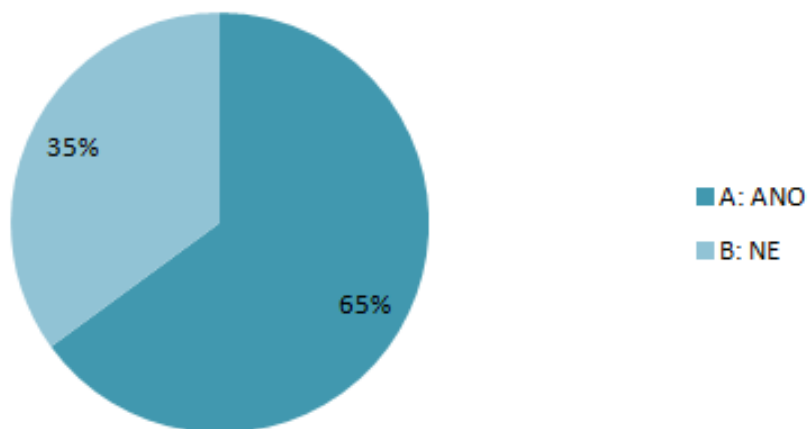
Otázka č. 5



V grafu č. 11 respondenti odpovídali na otázku č. 5: „Je ovlivňován váš volný čas povinnostmi?“. I v dnešní době je volný čas mládeže ovlivňován povinnostmi. Tuto odpověď zvolilo celkem 89% respondentů.

Graf č. 12: Otázka č. 6

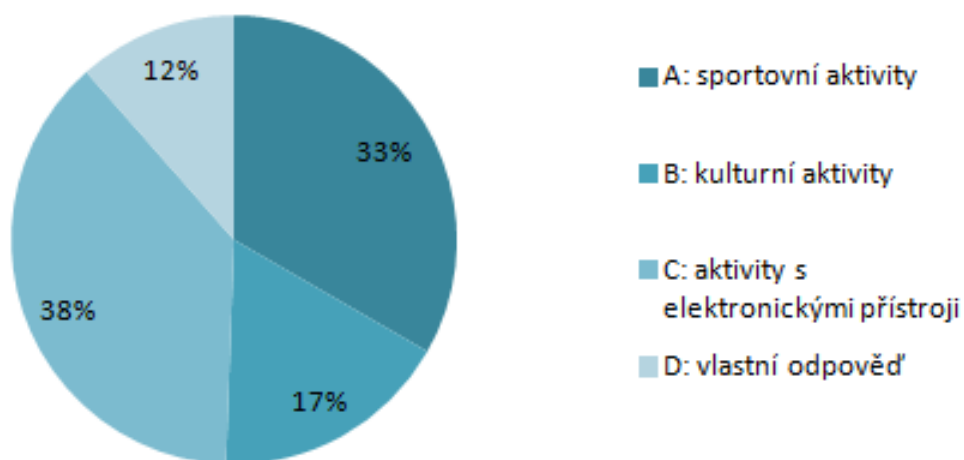
Otázka č. 6



V grafu č. 12 respondenti odpovídají na otázku č. 6: „Je ovlivňován váš volný čas vašimi rodiči?“ Volný čas byl u většiny dotazovaných ovlivňován povinnostmi, ale co se týká vlivu rodičů na volný čas, ten už není tak značný. Vychází to z tohoto grafu, kdy na odpověď ANO, tedy A, odpovědělo pouze 65%.

Graf č. 13: Otázka č. 7

Otázka č. 7



V grafu č. 13 respondenti odpovídají na otázku č. 7: „Provozujete nějaké zájmové činnosti ve svém volném čase?“. Odpovědi na otázku, čemu se věnuje dnešní mládež, mě velmi zajímala. Odpovědi byly celkem vyvážené. 38% respondentů uvedlo, že tráví čas s elektronickými přístroji. Druhou nejčastější odpovědí byla odpověď A, tedy sportovní aktivity. Dotazovaní, kteří napsali vlastní odpověď, uvedli, že se věnují zpěvu, tanci, práci v dílně. Dvě odpovědi dokonce uváděli, že žádné zájmové činnosti neprovozují.

Závěr

Cílem mé praktické části bylo pomocí dotazníku zjistit hned několik cílů. Hlavním cílem bylo zjistit, jaké jsou rozdíly v trávení volného času mládeže po druhé světové válce a dnes. Dalšími cíli bylo například zjistit, jak jsou lidé o tématice volného času informováni a do jaké míry a jestli vůbec byl ovlivňován volný čas rodiči a povinnostmi a jak je tomu dnes. Stanovené cíle jsou totožné s mými hypotézami.

V teoretické části jsem se věnovala vysvětlení pojmu volný čas. S pojmem volný čas úzce souvisí obor Pedagogika volného času, který řeší právě problematiku volného času. V kapitole, která se věnuje pedagogice volného času, se ještě zabývám osobností pedagoga volného času. Dále jsem ještě zmínila obor Sociální pedagogika, který také s volným časem souvisí. Velmi rozsáhlé kapitoly jsou ty, které se věnují dobovým formám trávení volného času po druhé světové válce. Nejprve jsem se pokusila nastínit situaci v letech 1945 – 1956 a poté časové období od roku 1957 až do roku 1967. V těchto kapitolách se věnuji jak společenským, tak i individuálním zájmům.

Praktická část navazuje na teoretickou. U části dotazníků v podstatě potvrzuje teoretické poznatky. Praktické šetření bylo provedeno pomocí dotazníku. Dotazník byl rozdán celkem 133 respondentům, 87 z nich bylo z řad dnešní mládeže a 46 z řad mládeže prožívající volný čas po druhé světové válce. Dotazník byl tvořen 7 otázkami. Byl tvořen uzavřenými a polouzavřenými otázkami. V praktické části jsem si stanovila 5 cílů praktické části a k nim 5 hypotéz. Většina hypotéz byla praktickým šetřením potvrzena, hypotéza č. 5 potvrzena nebyla.

Cíle mé práce byly splněny. Zjistila jsem, že většina dotazovaných věděla, co pojem volný čas znamená, což jsem předpokládala. Dále z dotazníkového šetření vyplynulo, že mládež po druhé světové válce nejčastěji trávila volný čas sportovními aktivitami. Což je velký rozdíl oproti dnešní mládeži, která nejčastěji tráví svůj volný čas aktivitami s elektronickými přístroji, pod čímž si můžeme představit hraní počítačových her, navštěvování sociálních sítí, sledování televize a podobně. Dalším cílem bylo zjistit rozdíly v trávení volného času. Hlavní rozdíly v trávení volného času spatřuji v době, kterou mohli brát jako volný čas. U mládeže po druhé světové válce to bylo nejčastěji doba 1 – 3 hodiny, kdežto u dnešní mládeže to je více než 3 hodiny denně. Dalším hlavním rozdílem je činnost, kterou mládež dělala po příchodu ze školského zařízení. Mládež po druhé světové válce se nejčastěji věnovala domácím pracím a dnešní mládež se nejčastěji věnuje odpočinku. Posledním cílem bylo zjistit, zda byl a je ovlivňován volný čas rodiči a povinnostmi. K mému překvapení je i dnešní mládež ovlivňována rodiči a povinnostmi.

Jsem velmi ráda, že jsem měla možnost prostřednictvím této bakalářské práce prostudovat tuto problematiku a dozvědět se o ní více. Věděla jsem, že rozdíly v trávení volného času budou značné, ale jsem ráda, že i přes dnešní uspěchaný svět plný elektroniky se jistá část mládeže stále věnuje například sportu či kulturním aktivitám. Otázkou je, jak bude vypadat trávení volného času mládeže v další generaci?

Citovaná literatura

Franc, M., & Knapík, J. (2013). *Volný čas v českých zemích 1957 - 1967*. Praha: Academia.

Gavora, P. (2010). *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno: Paido.

Havlík, R., & Koťa, J. (2011). *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál.

Hofbauer, B., Hájek, B., & Pávková, J. (2011). *Pedagogické ovlivňování volného času*. Praha: Portál.

Plhánková, A. (2013). *Učebnice obecné psychologie*. Praha: Academia.

Procházka, M. (2012). *Sociální pedagogika*. České Budějovice: Grada Publishing, a.s.

Siegel, D. J., & Payneová-Brysonová, T. (2015). *Klidná výchova k disciplíně*. Praha: Triton.

Životní styl. (9. červen 2015). Získáno 10. září 2015, z Wikipedia:

https://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%BDivotn%C3%AD_styl

Seznam tabulek a grafů

Tabulka č. 1 – Etapy v životě jedince

Tabulka č. 2 – Počty členů zájmových aktivit v letech 1958 a 1963

Tabulka č. 3 – Počty zařízení klubového typu národního výboru 1963

Tabulka č. 4 – Počty zařízení klubového typu jednotných zemědělských družstev 1963

Tabulka č. 5 – Kulturní a výchovná činnost základních organizací Revolučního odborového hnutí v roce 1957

Graf č. 1 – Zpracovává otázku č. 1 z podávaného dotazníku, určuje procentuální poměr mládeže tehdejší a dnešní.

Graf č. 2 – Zpracovává otázku č. 2 z podávaného dotazníku, na kterou odpovídala skupina prožívající dětství po druhé světové válce.

Graf č. 3 – Zpracovává otázku č. 3 z podávaného dotazníku, na kterou odpovídala skupina prožívající dětství po druhé světové válce.

Graf č. 4 – Zpracovává otázku č. 4 z podávaného dotazníku, na kterou odpovídala skupina prožívající dětství po druhé světové válce.

Graf č. 5 – Zpracovává otázku č. 5 z podávaného dotazníku, na kterou odpovídala skupina prožívající dětství po druhé světové válce.

Graf č. 6 – Zpracovává otázku č. 6 z podávaného dotazníku, na kterou odpovídala skupina prožívající dětství po druhé světové válce.

Graf č. 7 – Zpracovává otázku č. 7 z podávaného dotazníku, na kterou odpovídala skupina prožívající dětství po druhé světové válce.

Graf č. 8 – Zpracovává otázku č. 2 z podávaného dotazníku, na kterou odpovídala skupina prožívající dětství dnes.

Graf č. 9 – Zpracovává otázku č. 3 z podávaného dotazníku, na kterou odpovídala skupina prožívající dětství dnes.

Graf č. 10 – Zpracovává otázku č. 4 z podávaného dotazníku, na kterou odpovídala skupina prožívající dětství dnes.

Graf č. 11 – Zpracovává otázku č. 5 z podávaného dotazníku, na kterou odpovídala skupina prožívající dětství dnes.

Graf č. 12 – Zpracovává otázku č. 6 z podávaného dotazníku, na kterou odpovídala skupina prožívající dětství dnes.

Graf č. 13 – Zpracovává otázku č. 7 z podávaného dotazníku, na kterou odpovídala skupina prožívající dětství dnes.